

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tomaž Dintinjana

SVETOVNA GOSPODARSKA KRIZA

**Vzroki, potek in načini reševanja gospodarske depresije v letih
1929 - 1933**

Diplomsko delo

Ljubljana, september 2003

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tomaž Dintinjana

Izredni profesor dr. Marko Lah

SVETOVNA GOSPODARSKA KRIZA

**Vzroki, potek in načini reševanja gospodarske depresije v letih
1929 - 1933**

Diplomsko delo

Ljubljana, september 2003

KAZALO

1.	Uvod.....	stran 1
2.	Splošni gospodarski in inštitucionalni razlogi za nastanek krize.....	stran 6
3.	Mednarodnofinančni razlogi za nastanek krize.....	stran 9
4.	ZDA in dvajseta leta; Notranjeekonomski dejavniki za nastanek krize.....	stran 22
5.	Obsoletna ekonomska teorija.....	stran 27
6.	Reševanje krize.....	stran 34
6. 1.	Teoretično ogrodje nove ekonomske politike.....	stran 36
6. 2.	Reševanje krize v praksi.....	stran 39
7.	Vojna leta.....	stran 52
8.	Zaključek.....	stran 57
	Literatura.....	stran 60

TABELE

1) Tabela 4. 1: Odstotek zlatih rezerv ZDA glede na celotne svetovne zaloge zlatih rezerv.....	23
2) Tabela 4. 2: Število propadlih bank v ZDA v letih 1929 – 1931.....	25
3) Tabela 6. 3: Odstotki padca proizvodnje v petih najpomembnejših državah sveta.....	34
4) Tabela 6. 2. 4: Rast presežka denarnih rezerv poslovnih bank, članic Zvezne zakladnice.....	42
5) Tabela 6. 2. 5: Odstotek zmanjšanja uvoza in izvoza v izbranih državah v letih 1930 – 1932.....	44
6) Tabela 6. 2. 6: Gibanje števila brezposelnih oseb v Nemčiji v letih 1929 – 38.....	49
7) Tabela 6. 2. 7: Število brezposelnih v ZDA v letih 1929 – 1939.....	49
8) Tabela 6. 2. 8: Odstotki izdatkov nemške države za obrambo.....	50

1. UVOD

Voditelji osmih držav so se komajda dotaknili nekaterih tem svetovnega gospodarstva, o katerih se je zadnje mesece povsod ostro razpravljalo: Od burnega preurejanja odnosov med glavnimi vrstami svetovnega denarja, do deflacijske grožnje vodilnim gospodarstvom. Po ekonomskih delih sporočila iz Eviana se ne da ugotoviti, da je nekaj zahodnoevropskih držav v recesiji ali na robu tega, da se nadaljuje japonska deflacijska stagnacija z grožnjo izbruha finančne krize, da gre ameriškemu gospodarstvu slabo kljub velikanskemu denarju, ki ga vanj zliva tiskarna denarja, in davčnim razbremenitvam Washingtona. Voditelji, zbrani v Evianu, pa niso niti poskusili dati politične spodbude odpravljanju ovir za novi krog pogajanj o nadaljnji liberalizaciji svetovne trgovine, ki je videti čedalje bolj obsojena na neuspeh (Bošković, 2003: 17).

Devetdeseta leta 20. stoletja so bila leta gospodarske prosperitete industrijsko najrazvitejših držav, kjer se je realnogospodarska ekspanzija prelila tudi na manj razvite države. V prvi vrsti moramo tu omeniti države v tranziciji, ki so zamenjale svojo družbenoekonomsko ureditev, temelječo na centralnoplanski ekonomski ureditvi z ureditvijo, kjer alokacijo proizvodnih dejavnikov določa v večji meri trg. Tudi večina latinskoameriških držav in jugovzhodnoazijskih držav se je v devetdesetih letih s sprostitvijo svojega kapitalskega dela plačilne bilance popolnoma vključila v mednarodni ekonomski sistem. Finančni trgi jih označujejo pod skupnim nazivom »trgi v nastajanju« (»emerging markets«).

Sprostitev kapitalskih tokov in hkratna vezava valut teh gospodarstev na ameriški dolar ali košarico valut, kjer zaseda dolar vidnejše mesto, sta generirali gospodarsko rast, hkrati pa te države izpostavili pastem zunanjega zadolževanja ob fiksnih deviznih tečajih. Eksterni šoki v kombinaciji z internimi šoki so sprožili bančno-valutne krize. Prva kriza se je odvijala v Mehiki decembra leta 1994, drugi

val je zajel države jugovzhodne Azije leta 1997, tretji val pa se je v letu 1998 iz Azije razširil še na Rusijo, Češko in Brazilijo. Četrti val zaznamuje argentinska kriza. Reševanje teh kriz je prevzel Mednarodni denarni sklad, ki poskuša zunanje ekonomsko ravnotežje prizadetih držav dosežati na račun notranjega. Cena za vzpostavitev stabilnih valut v prizadetih državah je zelo visoka in se kaže v zmanjšanih stopnjah gospodarske rasti ter posledično v brezposelnosti.

Industrijsko najrazvitejših držav se te krize niso dotaknile.¹ Države članice Evropske Unije, ki so si hitro opomogle od valutne krize v letih 1992 – 93, so preko Maastrichtskega sporazuma, Pakta za stabilnost, Amsterdamske pogodbe začrtale pot novi evropski valuti. Njen temelj je v makroekonomski konvergenci držav članic, ki so zniževale svoje inflacijske stopnje, klestile proračune, zmanjševale svoje javne dolgove in med seboj nepreklicno vezale svoje valute.

ZDA kot glavni motor svetovnega gospodarstva so beležile optimistične stopnje gospodarske rasti, njihova centralna banka pa je rahla inflacionistična pričakovanja blažila s postopnim višanjem obrestne mere. Realno gospodarstvo in borza sta jezdila valove »nove ekonomije« oziroma prednosti zniževanja stroškov, ki jih je prinesla informacijska revolucija. Investicijski optimizem je vodil v zadolževanje in v pretirano vlaganje na borzo.

Pok borznega balona je nekako sovpadal z nastopom administracije Georgea W. Busha. V ZDA so zavladale deflacijske razmere, ki so se hitro razširile tudi na ostale razvite industrijske države. Zniževanje obrestnih mer, obremenitev državnega proračuna, podpora padcu vrednosti dolarja in agresivna zunanja politika nasproti islamskim državam so odgovor Busheve administracije na nakopičene ekonomske probleme, s katerimi se soočajo tako ZDA kot zdaj tudi Evropa in Japonska.

¹ Izjema je Japonska, ki je v letu 1989 beležila borzni zlom in se deflacijske spirale še v devetdesetih letih ni mogla otresti.

V diplomski nalogi bom pokazal, da se kljub zavedanju dejstva, da je zgodovina nepovraten proces, kjer se pretekli dogodki nikoli ne morejo ponoviti, da ob natančnem preučevanju historičnega toka razbrati nekatera načela, ki so vselej prisotna. Z uporabo zgodovinske metode bom obdelal deflacijsko spiralo tridesetih let 20. stoletja, nakazal njene vzroke in poskuse reševanja.

Gospodarske recesije in krize v zgodovini niso nov pojav. Zgodovina beleži sedem kriznih obdobj in sicer prvo v letu 1819, potem pa si po letnicah sledijo krize v letu 1837, 1857, 1873, 1884, 1893, 1907 (glej Galbraith, 1975: 103).² Te krize so lahko razreševali med drugim tudi z zunanjimi ekspanzijami, ki so pomenile povečanje vojaškega proračuna. Povečanje proračuna spodbuja investicije, teritorialne ekspanzije pa so pomenile osvojitve novih trgov, torej povečano civilno potrošnjo.

Pojem gospodarska kriza se pogosto povezuje s pojmom depresija. Gre za negativne stopnje rasti proizvodnje v nekem gospodarstvu. Pri recesiji pa gre za beleženje zmanjšanih stopenj gospodarske rasti, ki pa so še vedno pozitivne. Recesija, ki v skrajnih primerih preraste v depresijo, je sestavni del gospodarskega cikla, ki ima štiri faze:

- 1) dno,
- 2) oživljanje - prosperiteta,
- 3) vrh,
- 4) krčenje - recesija.

Teorij o vzrokih ciklov je veliko. Razlikujejo se glede na predmet preučevanja. Omenili bomo denarno teorijo, ki se osredotoči na gibanje denarja, inovacijsko, ki obravnava vlogo izumov v poslovni aktivnosti gospodarskih subjektov, psihološko, ki je osredotočena na optimistična oziroma pesimistična pričakovanja tržnih

² J. K. Galbraith je bil rojen leta 1908. Izmed njegovih del moramo izpostaviti predvsem "Ameriški kapitalizem" ("American Capitalism"), "Družba, ki živi v izobilju" ("The Affluent Society"), "Nova industrijska država" ("New Industrial State") in "Ekonomika in družbeni cilji" ("Economics of Public Purpose"). Uvrščamo ga med privržence inštitucionalne in postkeynesijanske ekonomske šole. Ta šola je sestavni del alternativnih teorij, ki nasprotujejo neoklasičnemu analitičnemu inštrumentariju.

udeležencev, politično, ki postavlja v ospredje volilne cikle in teorijo nezadostne potrošnje, ki obravnava distribucijske probleme v nekem gospodarstvu (glej Sfiligoj, 1996: 161).

V diplomski nalogi bom podrobno predstavil vzroke za nastanek "Velike" gospodarske depresije tridesetih let, ki je zajela celotno svetovno gospodarstvo, bila eden izmed glavnih krivcev za izbruh 2. svetovne vojne, vpeljala nove ekonomskopolitične inštrumente in hkrati predstavljala obdobje menjave ene ekonomskoteoretične paradigme z drugo.

Sprva bom predstavil splošne gospodarske vzroke za nastanek depresije, ki se kažejo v tehnološkem napredku, koncentraciji kapitala, oligopolizaciji trgov, večanju vpliva sindikatov na določitev mezd, zaostajanju cen kmetijskih pridelkov za industrijskimi, zatonu zlatega standarda in v borznih špekulacijah, ki so po zlomu vrednostnih papirjev preko borznega pesimizma vodile tudi v splošni potrošno-investicijski pesimizem. Poudaril bom slabosti ohranjanja fiksne tečajne paritete in poskušal nakazati, da je bila ponovna uvedba zlato-deviznega standarda, ki se je naslanjala na zastarele teoretične koncepte, tista notranja gonilna sila, ki je pognala deflacijsko spiralo. Opisal bom gospodarska dogajanja v ZDA, ki so pripeljala do borznega in zatem še realno gospodarskega zloma.

Zatem bom predstavil neoklasično ekonomsko paradigmo, temelječo na predpostavki o učinkovitosti tržnega mehanizma in poskušal dokazati, da je preko svojih ekonomskopolitičnih implikacij še dodatno prilila olja na žareči ogenj. Predstavil bom evolucijo novih revolucionarnih ekonomskoteoretičnih pogledov na vodenje ekonomske politike in izvajanje te politike v praksi na primeru ZDA. Nakazal bom dva možna načina izhoda iz krize: državni intervencionizem za potrebe civilnega prebivalstva in intervencijo države kot pripravo na vojno. Primerjal bom uspeh obeh strategij, kjer bom na osnovi podatkov in dostopne literature skušal ugotoviti, katera je bila uspešnejša.

Nazadnje bom predstavil posebnosti vodenja ekonomske politike v času 2. svetovne vojne. Nakazal bom, da je bila prav 2. svetovna vojna glavni dejavnik, ki je vlogo države v gospodarstvu dokončno utrdila in s tem odprla vrata inštitucionalizaciji povojnega državnega intervencionizma.

2. SPLOŠNI GOSPODARSKI IN INŠTITUCIONALNI RAZLOGI ZA NASTANEK KRIZE

Drugo polovico 19. stoletja kljub nekaterim protekcionističnim ukrepom novointustrializiranih držav, med katerimi so najpomembnejše ZDA in Nemčija, zaznamuje želja po liberalizaciji trgovine med najpomembnejšimi industrijsko razvitimi državami. Krepitev trgovinskih vezi, ki jo je prehod držav na sistem zlatega standarda, s katerim so poenostavili transakcije, še dodatno spodbudil, in rast prebivalstva, dvig življenjskega standarda ter že omenjene teritorialne ekspanzije, so bili tisti dejavniki na strani naraščajočega povpraševanja, ki so svetovno ponudbo silili v povečanje kapacitet.

Ponudbeno stran ekonomije sta zaznamovala dva značilna procesa tedanje dobe: tehnološki napredek in koncentracija kapitala. Med njima vladajo sinergijski učinki. Tržna struktura ekonomij najrazvitejših držav tedanje dobe se je skozi drugo polovico 19. stoletja spremenila. Če lahko o prvi polovici 19. stoletja pogojno govorimo kot o obdobju približka popolnokonkurenčni tržni strukturi takratnih najpomembnejših ekonomij, se kasneje uveljavijo oligopoli in monopoli.³

Ker je število ponudnikov blaga in storitev na trgu zdaj manjše, imajo ti zato večjo moč. Cena njihovih produktov ni več rezultat Smithove »nevidne roke«, ki uravnava ponudbo in povpraševanje ter se ji podjetja pasivno prilagajajo, temveč je vnaprej plansko določena. To pa pomeni, da so podjetja v primeru splošne gospodarske recesije cenovno manj fleksibilna. Namesto da bi znižala ceno svojih produktov, se v pogojih recesije raje odločajo:

- a) za zniževanje stroškov proizvodnje, kjer so najbolj na udaru plače;

³ Predpostavke idealnega, teoretičnega modela popolne konkurence: 1) veliko število kupcev in prodajalcev – atomistična konkurenca, 2) ni dogovarjanja med tržnimi subjekti, 3) blago na trgu je homogeno, ni bližnjih substitutov, 4) subjekti se na trgu obnašajo racionalno, 5) vlada popolna informiranost, 6) prosta gibljivost proizvodnih dejavnikov, 7) nevmešavanje politike v gospodarske procese (glej Lah, 2000: 53 – 57).

b) za krčenje svojih proizvodnih kapacitet, kar vključuje odpuščanje delovne sile.

Hkrati s koncentracijo tržne moči v rokah malega števila podjetij se na drugi strani vrši tudi proces močnejše sindikalne organiziranosti delovne sile. Tako kot cena blaga, se tudi plače ne določajo več na osnovi delovanja sil ponudbe in povpraševanja na trgu dela, temveč postane njihova višina rezultat pogajanj med delodajalci in delojemalci. Močnejše kot je neko sindikalno gibanje v državi, bolj bodo delavci branili svoje pridobljene privilegije, med katerimi je višina plače seveda najpomembnejša. Plače tako postajajo v 20. stoletju rigidne navzdol, zato se podjetja v pogojih recesije odločajo predvsem za krčenje svojih proizvodnih kapacitet, kar pomeni, da odpuščajo presežno delovno silo.

Po prvi svetovni vojni se je v svetovnem gospodarskem okviru vršil še en proces. Gre za proces zaostajanja agrarno surovinskih cen za industrijskimi. Prva svetovna vojna je neposredno vplivala na porast kmetijske proizvodnje, ki se je povečanemu povpraševanju nemudoma odzvala. Tudi na tem gospodarskem sektorju smo priča tehnološkim inovacijam, ki so močno povečale produktivnost dela.

Hkrati s tem procesom poteka še tendenca zmanjševanja deleža surovin v enoti industrijskega proizvoda, kar položaj primarnega in sekundarnega gospodarskega sektorja še dodatno oteži. Tretji razlog zaostajanja agrarnih cen je preprosto v tem, da so imele velike industrijske korporacije preko vzpostavljanja oligopolov in monopolov večjo tržno moč kot kmetijski sektor (glej Stamenković in drugi, 1959: 93).

Nazadnje moramo nekaj besed nameniti tudi finančnim špekulacijam na newyorški borzi. Borza kot prostor za trgovanje z lastniškimi (delnice) in dolžniškimi (obveznice) vrednostnimi papirji pomeni alternativo nalaganja denarja varčevalcev v banke. Podjetje izda delnice na primarnem trgu kapitala. Z izdajo financira svoje investicijske načrte. Imetnik delnice potem prosto trguje z njimi na sekundarnem

trgu kapitala. Rast vrednosti delnice je odvisna tako od objavljenih in pričakovanih profitov podjetja, ki jo je izdalo, kot tudi od splošne makroekonomske gospodarske klime ter varnostno-političnih dejavnikov.

Med borzo in realnim gospodarstvom vlada poseben odnos soodvisnosti. Makroekonomska slika delovanja nekega gospodarstva je agregat dogajanj na mikroekonomski, podjetniški ravni. Če tu optimistična profitna pričakovanja podjetnikov spodbujajo živahno investicijsko dejavnost, ki jo preko dodatnega zaposlovanja spremlja povečana potrošnja prebivalstva, se bo del tega optimizma preselil tudi na borzo, kjer se bo odražal v rasti borznih indeksov. Bikovski borzni trend je navadno posledica splošne rasti gospodarstva.

Ko pa se z nadaljnjo rastjo narodnega dohodka podjetniški profiti začenjajo manjšati ter indeksi rasti cen padati, se bo to z zakasnjениm učinkom odrazilo tudi na borzi. Borzni vlagatelji se lahko na to stanje odzovejo zelo različno. Če zavlada panika, kar pomeni, da gre za množični poskus odprodaje vrednostnih papirjev, se panika prej ali slej prelije tudi v bančni in realnogospodarski sektor. Odziv centralne banke in države (javne finance) je tu potem ključnega pomena. Kot bomo videli, sta obe inštituciji leta 1929 tako v ZDA kot tudi drugod po svetu močno zatajili.

3. MEDNARODNOFINANČNI RAZLOGI ZA NASTANEK KRIZE

Ko govorimo o mednarodnofinančnih razlogih za nastanek krize, moramo v prvi vrsti imeti v mislih mednarodni denarni sistem, ki ga Salvatore označuje kot sklop pravil, navad, inštrumentov in organizacij, ki omogočajo izvrševanje mednarodnih plačil (glej Salvatore, 1995: 685). Mednarodni denarni sistem lahko nadaljnje delimo glede na stopnjo rigidnosti deviznih tečajev ali pa glede na sistem zagotavljanja mednarodnih deviznih rezerv.⁴

Dober mednarodni denarni sistem je tisti sistem, ki maksimalno pospešuje tok dobrin, storitev in kapitala med državami ter vodi v enakopravno razdelitev dobičkov od mednarodne menjave (glej Salvatore, 1995: 686). Njegovo uspešnost se ocenjuje:

- glede na sposobnost plačilnobilančnega prilagajanja oziroma odpravljanja plačilnobilančnih nesorazmerij med državami;
- glede na zagotavljanje mednarodne likvidnosti. Zadostne devizne rezerve so pogoj za čim manj boleče plačilnobilančno prilagajanje držav, članic mednarodnega denarnega sistema. Po drugi strani pa ne smejo biti prevelike, saj s tem ustvarjajo inflacijske pritiske na svetovno gospodarstvo;

⁴ Klasifikacija denarnih sistemov glede na stopnjo rigidnosti tečajev bi vključevala tečajno paleto, ki bi se raztezala od popolnoma fiksnih, fiksnih – toda prilagodljivih tečajev, plazečih se tečajev, upravljanih tečajev do popolnoma fleksibilnih deviznih tečajev, ki so popolnoma odvisni od gibanja tržnih sil ponudbe in povpraševanja po devizah. (Več o tem v: Mrak, 2002: 92 – 97).

Glede na sistem zagotavljanja mednarodnih deviznih rezerv pa delimo denarne sisteme na: a) blagovne standarde, kjer služi neka izbrana kovina - navadno sta bila to zlato ali srebro - hkrati kot podlaga za tiskanje domačega papirnatega denarja in kot mednarodno plačilno sredstvo; b) čiste fiduciarne standarde, kjer se tiskani denar uporablja tako v domačem prometu kot tudi pri mednarodnih plačilih; c) blagovno-devizni standard, kjer se pri mednarodnih plačilih uporabljata tako kovina kot tudi valute, ki so kadarkoli zamenljive za kovine in uživajo v mednarodnem denarnem sistemu splošno zaupanje.

- glede na stopnjo zaupanja, ki se nanaša na prepričanje gospodarskih subjektov, da plačilnobilančni prilagoditveni mehanizem deluje nemoteno in da se mednarodne devizne rezerve gibajo v skladu s potrebami realnega svetovnega gospodarstva.

Zlati standard - kot eden izmed opisanih mednarodnih denarnih sistemov - se je v svetovnem gospodarstvu dokončno uveljavil v zadnji četrtini 19. stoletja, ko so zlato kot mednarodno plačilno sredstvo in podlago za tiskanje domačega denarja sprejele vse takratne najpomembnejše države. Opis samega mehanizma delovanja plačilnobilančnega prilagajanja v pogojih delovanja tega standarda (»price-specie-flow mechanism«) pa se je pojavil že kakih sto petdeset let prej.⁵

Leta 1752 je v svojem eseju »O trgovinski bilanci« (»Of the Balance of Trade«) David Hume vzpostavil teorijo plačilnobilančnega prilagajanja v pogojih delovanja mednarodnega blagovnega (zlatega) standarda.⁶ Izhodiščna pozicija njegove teorije je bila pojav nenadnega šoka v gospodarstvu, ki bi se kazal kot zmanjšanje zalog zlata, s čimer bi se znižale cene in plače. Izvozne cene bi glede na uvozne cene padle, s čimer bi se povečal priliv zlata v to gospodarstvo. Obseg domače zaloge zlata torej vpliva na uvozno izvozne tokove, ti pa spet povratno vplivajo na tokove zlata. Hume je raziskoval tudi »zakon ene cene.« Cene dobrin, ki so predmet mednarodne menjave, so povsod enake. Razlikujejo se le glede na transportne stroške in glede na carinske stopnje.

⁵ Mehanizem avtomatičnega plačilnobilančnega prilagajanja se v angleščini imenuje "price-specie-flow mechanism": "price" pomeni ceno, "specie flow" pa pomeni tok zlata. Sprememba ravni domačih cen je po tem mehanizmu odvisna od pritokov in odtokov zlata v državo (glej Mrak, 2002: 321).

⁶ Eric Roll posebej omenja, da je avtomatično plačilnobilančno prilagajanje v pogojih delovanja blagovnega (zlatega) standarda omenjal že dvajset let pred Humeom Richard Cantillon, ki pa je svoje delo "Esej o splošnih značilnostih trgovanja" ("Essai sur la nature du commerce en general") objavil šele leta 1755 (glej Roll, 1956: 93 – 99).

O vsebini Humeovega eseja, Ricardovega in Goschenovega prispevka ter o vsebini Bagehotovega dela, ki jih bom še obravnaval, sem se seznanil iz: Bordo M. D, Schwartz A. J. (1984): A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821 – 1931; A Conference Report; National Bureau of Economic Research, The University of Chicago Press.

Obraten proces od zgoraj opisanega je leta 1811 nakazal David Ricardo.⁷ Odkritje novih količin zlata bo znižalo njegovo vrednost. Zlato bo postalo izvozno blago, zapustilo državo, kjer je cenejše in vstopalo v državo, kjer je dražje. Tok dobrin se bo gibal v obratni smeri. S tem se cene - če izvzamemo transportne stroške in carine - v mednarodnem gospodarstvu med seboj izenačujejo. Slabost zlatega standarda vidi Ricardo v tem, da so cene izražene v zlatu odvisne od ponudbe in povpraševanja po kovini. Zlatu kot podlagi bi lahko države dodale papirnati denar, ki bi bil zamenljiv za zlato. Čistega fiduciarne standarda pa Ricardo ne priporoča, saj bi spodbujal države k prekomernemu izdajanju papirnatega denarja in s tem k inflaciji.

Mehanizem avtomatičnega plačilnobilančnega prilagajanja, ki smo ga preko prispevkov obeh političnih ekonomistov opisali zgoraj, ima več predpostavk:

- Mehanizem deluje v svetu, kjer so samo dobrine predmet mednarodne menjave. Proizvodni dejavniki, ki so popolnoma mobilni znotraj nekega gospodarstva, so v mednarodnem gospodarstvu nemobilni.
- Plačilnobilančno prilagajanje je avtomatično. Država ali centralna banka se ne vmešavata v ta proces.
- Tako v mednarodnem kot tudi v narodnem gospodarstvu vlada na vseh (učinkovitih) trgih popolna konkurenca.
- Plače in cene so popolnoma fleksibilne, torej povsod vlada polna zaposlenost proizvodnih dejavnikov.
- Denar (zlato kot podlaga in bankovci, ki so v fiksnem razmerju popolnoma zamenljivi za zlato) igra le vlogo menjalnega posrednika. Ponudba denarja je v gospodarstvu odvisna le od razpoložljive zlate zaloge⁸ (glej Panić, 1992: 40).

⁷ Ricardo David (1811): *High Price of Bullion: A Proof of the Depreciation of Bank Notes*; *The Works and Correspondence of David Ricardo*; (1951), ed. Piero Sraffa, 3., Cambridge University Press.

⁸ Ker smo v prvi točki zapisali, da je kapital nemobilen, se plačilnobilančni deficit odpravlja izključno z zlatom.

Milivoje Panić začne opisovati proces plačilnobilančnega prilagajanja v neki državi, ko se ta nahaja v ravnotežju. To ravnotežje definira s polno zaposlenostjo, cenovno stabilnostjo in plačilnobilančno uravnoteženostjo. Zunanji šok, ki zmanjša ponudbo dobrin, bo povzročil dvig cen. Ob predpostavki ceteris paribus se bo dvig cen odrazil v povečanem uvozu in zmanjšanem izvozu, kar bo povzročilo plačilnobilančni primanjkljaj. Le-ta se bo financiral z izvozom zlata.

Izvoz zlata bo denarni masi spodkopal podlago, zato se bo njegova količina v obtoku v pogojih delovanja zlatega standarda, ki ga zaznamuje fiksno razmerje med papirnatim denarjem in njegovo zlato podlago, morala zmanjšati. Znižajo se cene, plače, uvoz se zmanjša, izvoz poveča, kar odpravi plačilnobilančni primanjkljaj. Država lahko torej svoj plačilnobilančni primanjkljaj kratkoročno financira z odlivi zlata. Večje kot so zlate zaloge, kasneje se bo življenski standard znižal. Vendar pa je ravno znižanje življenjskega standarda pogoj za zmanjšan uvoz in povečan izvoz, kar izboljšuje plačilnobilančno stanje.

Nasprotno se bo država, ki je beležila tehnični napredek, padec cen, trgovinski presežek in s tem priliv zlata, prej ali slej soočila z dvigom cen, povečano kupno močjo prebivalstva, povečanim uvozom, zmanjšanim izvozom, kar bo plačilno bilanco vrnilo nazaj v ravnotežno stanje.

Mehanizem avtomatičnega plačilnobilančnega prilagajanja torej skrbi zato, da se morebitna plačilnobilančna neravnovesja med državami avtomatično odpravljajo. Na dolgi rok ni možno, da bi se neka država nahajala v stalnem plačilnobilančnem primanjkljaju in druga v presežku. V mednarodnem gospodarstvu, kot ga opisuje klasična politična ekonomija, vlada ravnotežje, ki v odsotnosti državnega intervencionizma skrbi za optimalno izrabo proizvodnih dejavnikov.

George Goschen je leta 1892 klasični plačilnobilančni prilagoditveni mehanizem dopolnil s kapitalskimi tokovi.⁹ Spremembe obrestnih mer in kratkoročni kapitalski tokovi olajšujejo plačilnobilančno prilagajanje. Država lahko svoj deficit financira s kratkoročnimi prilivi kapitala. Goschen »zakonu ene cene« doda tudi načelo izenačevanja obrestnih mer. Načelo arbitraže na kapitalskih trgih zagotavlja, da so obrestne mere za enake razrede obveznic v različnih državah enake. Razlikujejo se le zaradi transportnih stroškov in tečajnih tveganj.

Papirnati denar je dobil v drugi polovici 19. stoletja vedno večjo vlogo. Z njim vred in zaradi večanja pomena poslovnih bank ter trgov vrednostnih papirjev pa se je povečala tudi vloga centralne banke. Walter Bagehot ji že leta 1873 v svoji knjigi »Lombardna ulica« (»Lombard Street«) namenja posebno vlogo posojilodajalca v skrajni sili. Bančno-valutne krize razdeli na dva tipa glede na beg kapitala. S tem pa centralni banki predlaga tudi dva različna izhoda iz krize:

- Prvi tip krize se nanaša na nezaupanje tujih investorjev, ki kapital prenesejo preko meje. Rešitev vidi Bagehot v dvigu obrestnih mer, ki bi zaradi višjih donosov (ponovno) okrepile zaupanje tujcev. Hkrati pomeni dvig obrestnih mer padec cen v gospodarstvu, kar zmanjša uvoz, spodbuja izvoz in tudi preko tega mehanizma omogoči pritok zlata v državo.
- Drugi tip krize se nanaša na nezaupanje domačih varčevalcev, kar se odraža v navalu na bančne depozite. V tem primeru naj po Bagehotovem mnenju centralna banka svobodno zalaga poslovne banke z denarjem in s tem zadosti paničnemu povpraševanju domačih varčevalcev. V tem ukrepu vidi Bagehot tudi omejitev, saj povečana količina denarja v obtoku znižuje obrestne mere, povečuje kupno moč prebivalstva, kar se posledično negativno odrazi v plačilni bilanci.

⁹ Goschen, G. J. (1892, 1978): The Theory of the Foreign Exchanges. Reprint. New York: Arno Press.

Vpeljava prostega pretoka kratkoročnega kapitala sicer nasprotuje prvi predpostavki klasične politične ekonomije, ki govori o nemobilnosti proizvodnih dejavnikov, vendar ne posega v samo naravo avtomatizma plačilnobilančnega mehanizma. Le-ta ohranja svojo veljavo.

Plačilnobilančni primanjkljaj v državi povzroči odliv zlata, s čimer se količina denarja v obtoku zmanjša. To vpliva na dvig obrestnih mer, ki hkrati z zmanjšanjem kupne moči prebivalstva kot pogojem zmanjšane uvoza in povečanega izvoza, ob predpostavki ceteris paribus privabijo tuj kapital. Ker so (kapitalski) trgi učinkoviti, ker na njih vlada popolna konkurenca (tretja točka na strani 11), in ker se država ter centralna banka ne vmešavata v pritoke kapitala, kot tudi ne v fiksno razmerje med papirnatim denarjem in njegovo zlato podlago (druga in peta točka na strani 11), se kratkoročni tokovi kapitala hitro odzovejo na spremembe v obrestnih merah.

Višje obrestne mere znižujejo ceno vrednostnih papirjev na finančnem trgu. Cenejši vrednostni papirji so ob predpostavki njihove popolne substitucije s tujimi papirji vaba za tuj kapital, s katerim financirajo plačilnobilančni primanjkljaj, hkrati pa sprožijo tendenco zniževanja obrestne mere. Obrestne mere in cene vrednostnih papirjev se torej na dolgi rok izenačujejo. Plačilnobilančnemu ravnotežju v realni gospodarski sferi se torej pridruži ravnotežje v monetarni sferi. V svetu kot ga opisuje klasična politična ekonomija odkloni oziroma neskladja na dolgi rok niso možna.

Praksa je seveda močno odstopala od predvidevanj klasične politične ekonomije. ZDA in skandinavske države so med leti 1880 in 1914 večino časa beležile plačilnobilančne primanjkljaje. Italija je skozi vsa osemdeseta leta 19. stoletja imela primanjkljaj. Velika Britanija, Nemčija in delno tudi Francija pa so imele plačilnobilančne presežke.

Kot smo v nalogi že omenili, se je vloga bančnega sektorja v drugi polovici 19. stoletja močno povečala. Centralna banka ni več skrbela le za zamenljivost papirnatega denarja za zlato, temveč si je prizadevala tudi za povečevanje zlatih rezerv. S prevzemanjem vloge posojilodajalca v skrajni sili je skrbela tudi za zmanjševanje negativnih učinkov odliva zlata na življenski standard.

Odzivnost tujega kapitala na spremembo obrestnih mer pa tudi ni bila v vseh državah, pripadnicah zlatega mednarodnega denarnega sistema, enaka. Tuj kapital se je najhitreje odzval ob dvigu angleške obrestne mere. Odzivnost kapitala je bila slabša ob spremembi francoske obrestne mere in še šibkejša v primeru gibanja nemške obrestne mere.

Najbolj se klasična politična ekonomija v svojih predvidevanjih osmeši na primeru kake periferne države. Če je centralna banka v kaki latinskoameriški državi, ki je beležila plačilnobilančni primanjkljaj, dvignila obrestne mere, je s tem tuje investitorje v nasprotju s teoretičnim predvidevanjem še bolj odvrnila od nakupov vrednostnih papirjev in naložb v bančne depozite v tej državi. Razloga za to sta dva. Tujcem se ni zdelo, da bo realno gospodarstvo preneslo negativne učinke zviševanja obresti. Tudi sicer niso mogli zaupati centralnobančnim oblastem, da bo to zvišanje obrestnih mer zadnje.

Drugo polovico 19. stoletja v veliki meri zaznamuje proces oblikovanja nacionalnih držav na eni in izgradnje prekomorskih imperijev na drugi strani. Države so se zavedale pomena moči v mednarodnih odnosih, pri čemer igra izgradnja velikih industrijskih kapacitet tako v splošno gospodarskem kot v militarističnem pomenu veliko vlogo. Mlado industrijo je bilo treba na podlagi t. i. argumenta mlade industrije ("infant industry argument") zavarovati s carinsko politiko, ki so jo ZDA in evropske kontinentalne države tudi v veliki meri izvajale. Boj za kolonije, občutek vsesplošne ogroženosti in naraščajoči nacionalizem je sprožil svetovno vojno, ki je zadala smrtni udarec mednarodni denarni ureditvi, temelječi na zlatem standardu.

Povojno prizadevanje za njegovo ponovno uveljavitev lahko mirno označimo kot obujanje mrtveca.

Podjetniško-finančni, akademski in politični krogi v takratnih najrazvitejših državah so se po prvi svetovni vojni, ko so morali prekiniti prost pretok zlata med državami, z nostalgijo spominjali zlatega predvojnega obdobja, ki je imel v njihovih očeh attribute zanesljivosti, stabilnosti in posledično nemotenega poteka varčevalno-investicijskega ciklusa. Prevladalo je prepričanje, da je povojna prosperiteta držav odvisna od ponovne uvedbe zlatega standarda.

Evropske države, veliki predvojni kreditodajalci, so postale močno zadolžene. Hkrati so se morale soočiti z zaostreno konkurenco na svojih zunanjih trgih, saj se je industrijska moč ZDA, Japonske in tudi nekaterih latinskoameriških držav močno povečala. Na zadolženost, na slabšo zunanjetrgovinsko konkurenčnost in na realno apreciacijo njihovih valut, katerih zunanja vrednost je morala kljub višji inflaciji ostati nespremenjena, so poskušale evropske države odgovarjati z močno deflacijsko politiko.¹⁰ Velika Britanija je bila prva, ki si je na osnovi poročila guvernerja angleške centralne banke lorda Cunliffa prizadevala za ponovno vpeljavo zlatega standarda.

Višje obrestne mere bi po napotkih Cunliffovega poročila, ki se je močno naslanjalo na klasično teorijo, privabile tuj kapital. Zmanjšana količina denarja v obtoku bi zmanjšala uvoz, padec cen v narodnem gospodarstvu bi spodudil preusmeritev proizvodnih resursov iz netrgovinskega, notranjega sektorja v zunanjetrgovinski sektor namenjen izvozu. Nižje mezde, ki predstavljajo v bilanci podjetja najvišjo stroškovno postavko, pa bi več kot kompenzirale višje stroške nabave kapitala zaradi višjih obrestnih mer. Uvoz bi se tako zmanjšal, izvoz povečal, tuji zlati prilivi

¹⁰ Mednarodni denarni sklad je države v razvoju, ki so se odločile za zaustavitev inflacije v osemdesetih in devetdesetih letih, močno spodbujal k fiksni tečaju njihovih valut, kar je skupaj z makroekonomskim in korporacijskim stabilizacijskim programom tudi zares prispevalo k njenemu zmanjševanju, ne pa k odpravi inflacije. Stopnja inflacije je bila še vedno višja kot v tujini, kar je prispevalo k realni apreciaciji deviznega tečaja in s tem posledično zmanjšani konkurenčnosti na tujih trgih. V takšnih pogojih špekulativni napadi in beg tujega kapitala niso redkost.

povečali, kar bi rešilo plačilnobilančne težave britanskega gospodarstva.¹¹ Praksa je kaj hitro postavila te teoretične usmeritve na laž.¹²

Tega programa v takratnih povojnih razmerah, ko so se vojaki vračali iz front, ko je rasla moč sindikatov in ko so vsi polnoletni državljani pridobili volilno pravico, niso mogli v celoti izpeljati. Velika Britanija je s poskusi zniževanja plač delavcem premogovne industrije poskušala po letu 1925, ko se je vrnila k sistemu zlatega standarda, izboljšati svojo konkurenčnost. Ta politika je v maju 1926 vodila v splošno stavko.

Nemčija je morala v skladu z Dawesovim planom, ki je predstavljal inštitucionalni okvir za odobritev ameriškega posojila, ustaviti svojo hiperinflacijo, stabilizirati svojo valuto, jo vezati na zlato in braniti tečaj. Že leta 1927 je nemška centralna banka zaostрила obrestno politiko. Deflacijski pritiski na gospodarstvo so se torej že kmalu pokazali. Po izbruhu krize leta 1929, ki je zaostрила bančno likvidnost, so se domače in devizne rezerve v bančnem sistemu močno zmanjšale. Zaupanje tujih investitorjev se je dokončno omajalo v juniju leta 1931. Takrat so v Nemčiji uvedli prepoved izvoza zlata in deviz.

¹¹ Opisana politika plačilnobilančnega prilagajanja še danes predstavlja srčiko stabilizacijskega programa Mednarodnega denarnega sklada, namenjenega državam, ki zaidejo v večje plačilnobilančne probleme.

¹² Vprašanje je, koliko so bili nosilci tovrstne politike zares prepričani v te recepte, koliko pa jim je ta teorija nudila le ideološko platformo za doseg njihovih enostranskih, kratkoročnih koristi, saj močan denar koristi finančnikom, ki so imeli v notranji politiki primat nad industrijskimi krogi. Keynes je v svojem delu "Traktat o denarni reformi" ("Tract on Monetary Reform") trdil, da bo deflacija, ki so jo želeli izvesti zaradi povratka na zlati standard, prerazporedila bogastvo od davkoplačevalcev in delavcev na rentniški sloj (glej Kindleberger, 1993: 326). Tudi sicer je "City (finančno središče Londona; op. T. D.) imel dominanten vpliv nad tiskom in javnim mnenjem" (Boyce v Kindleberger, 1993: 327).

J. M. Keynes; 1883 – 1946; Britanski ekonomist, kritik neoklasične ekonomike, nobelov nagrajenec. Avtor odmevnih del, med katerimi lahko izpostavimo "Ekonomske posledice miru" ("The Economic Consequences of the Peace"), "Razprava o denarju" ("A Treatise on Money) in še posebej "Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja" ("The General Theory of Employment, Interest and Money"), s katero je teoretično utemeljil pozitivno vlogo državnega intervencionizma v gospodarstvu. Več o tem na straneh 36, 37, 38. Tako kot Indira Gandhi se lahko tudi Keynes za svojo razgledanost med drugim zahvali očetovi skrbni vzgoji preko pisem.

Francija se je ravno tako soočala z velikim notranjim in zunanjim dolgom, vendar je računala na velike nemške vojne reparacije. Notranje cene so rasle, zunanja vrednost franka pa padala. Leta 1926 so se Francozi odločili za zaustavitev padanja valute in stabilizirali tečaj na 25,5 frankov za dolar (glej Mrak, 2002: 330). Vrednost franka se je v primerjavi z njegovo predvojno ravniyo znižala na eno petino. Močno podcenjena raven franka je ustvarila velik presežek v tekočem delu plačilne bilance, ki je v nekaj letih povzročil veliko rast francoskih zlatih rezerv. ZDA in Francija sta v zgodnjih tridesetih letih posedovali več kot dve tretjini vseh zlatih rezerv, kar kaže na močno neenakomerno porazdelitev zlatih rezerv.¹³ To je imelo v ostalih državah, ki so zaradi svoje precenjene valute izgubljale zlato, deflacijske učinke.

Najbolj izrazit primer države, ki se je poskušala držati pravil, je Velika Britanija. V nasprotju z njo se Francija in ZDA nista držali pravil igre delovanja zlatega standarda in sta presežne količine zlata v izdatni meri sterilizirali.¹⁴ S tem sta se izognili inflaciji in plačilnobilančnemu deficitu ter hkrati onemogočali izboljšanje plačilne bilance ostalih prizadetih držav, od koder je zlato odtekalo. ZDA pa po 1. svetovni vojni niso izzvale le britanske predvojne dominence v zunanji trgovini, temveč so kot glavna povojna kreditodajalka izzvale tudi britanski mednarodnofinančni primat. Ameriško finančno središče, mesto New York, je začelo tekrovati z Londonom glede odobravanja posojil in tujih direktnih investicij v manj razvite periferne države.

¹³ Avtorja pravita, da so med leti 1927 in 1930 zlate rezerve omenjenih treh držav porasle iz šestinpetdeset na triinšestdeset odstotkov vseh svetovnih zlatih rezerv (glej Bordo, Eichengreen, 1998: 17).

¹⁴ "Sterilizacija" zlatih (ali deviznih) prilivov in odlivov je proces, s katerim želijo države hkrati dosegati tako zunanje ravnotežje (nespremenjen tečaj), kot tudi notranje ravnotežje (nespremenjena raven cen v gospodarstvu). Po pravilu delovanja mehanizma avtomatičnega plačilnobilančnega prilagajanja bi morala centralna banka spustiti v obtok tolikšno količino denarja, kolikor znaša vrednost neto priliva zlata zaradi presežka na tekočem delu plačilne bilance. To bi povišalo cene v državi in zmanjšalo konkurenčnost izvoznega blaga. Uvoz cenejših dobrin iz tujine bi se okrepil, izvoz oslabil, kar bi državo znova vrnilo v plačilnobilančno ravnotežje. Sterilizacija prilivov oziroma odlivov zlata ta postopek izniči (več o pojmu sterilizacije v: Ribnikar, 1999: 250 – 253).

Velika Britanija je svojo kreditno dejavnost usmerila predvsem v območja pod svojim politično-gospodarskim vplivom, torej v britanske kolonije in dominione, ZDA pa so imele bolj razpršeno naložbeno strukturo: štirideset odstotkov vseh ameriških tujih investicij je šlo v Kanado, ki je sicer spadala pod britansko vplivno območje, vendar je odliv ameriških tujih investicij na to območje zaradi delitve skupne meje povsem razumljiv. Nadaljnjih trideset odstotkov investicij je šlo v države Latinske Amerike in dvajset odstotkov v Evropo (glej Eichengreen, Portes, 1985: 5).

Na kratko bomo strnili slabosti delovanja zlato-deviznega standarda med obema vojnama:

- Pojav dolarja - kot tekmeča britanski nadvladi - je še dodatno prispeval k ranljivosti delovanja zlatega standarda, saj je funt dobil svojega rivala v dolarju. Večja pretvorba premoženja iz ene v drugo valuto je tako predstavljala stalno grožnjo, ki bi lahko znatno destabilizirala obstoječi mednarodni denarni sistem.
- Ponudba zlata na svetovnem trgu se ni povečevala v skladu s potrebami svetovne trgovine, kar je imelo za svetovno gospodarstvo deflacijske učinke. Države so zato na fiksno količino zlata poskušale nanašati vedno večje količine tujih deviznih rezerv, s čimer so se sicer želele izogniti deflacijski pasti, vendar je to sprožilo vprašanje zaupanja ekonomskih subjektov v denar, ki je imel čedalje manjše kritje v zlatu (glej Bordo in Eichengreen, 1998: 16). Delež tujih deviz se je v celotni sestavi centralnobančnih rezerv povečal z devetindvajset odstotkov v letih 1924 – 1926 na dvainštirideset odstotkov v letih 1927 – 1928 (glej Bordo in Eichengreen, 1998; 14).
- Če se v svetovnem gospodarstvu pojavi tekma za zlate rezerve, ki se kaže v višanju obrestnih mer, se pojavi vprašanje, kje so tiste meje, ko notranje gospodarstvo še lahko prenese te močne deflacijske pritiske. Pritiski se kažejo v padanju cen ali v padanju zaposlenosti v primeru rigidnih plač. Padanje zaposlenosti pa prav tako znižuje kupno moč in

ima zato ravno tako deflacijske učinke. Ta točka velja v veliki meri za Veliko Britanijo.

- Mednarodni denarni sistem, ki temelji na zlatem standardu, lahko dolgoročno deluje le, če države spoštujejo pravila igre, ki so vsebovana v avtomatičnem plačilnobilančnem mehanizmu. ZDA in Francija pa sta značilni državi, ki sta vodili strategijo »svobodnega strelca« (»free rider«). Vodili sta egoistično politiko, ki je obema državam (kratkoročno) koristila, dolgoročno pa škodila celotnemu mednarodnemu denarnemu sistemu.

Sistem zlatega standarda se je zlomil devetnajstega septembra 1931, ko so tuji investitorji ocenili, da so nakopičene notranjeekonomske težave, s katerimi se spopada Velika Britanija in se kažejo predvsem v veliki brezposelnosti, prevelike, da bi vlada namesto reševanja problema brezposelnosti branila tečaj. Tuji investitorji so začeli prodajati funte v zameno za zlato, čemur se britanska vlada ni uprla.¹⁵ Odgovorila je z odstopom funta od zlate podlage in vrednost dolarja nasproti funtu se je zvišala. Če so morali pred septembrom 1931 investitorji odšteti 4,86 dolarjev za funt, so zdaj zanj odšteli le 3,40 dolarjev (glej Eichengreen, 2001: 24).

Velika Britanija je tako dobila proste roke za izvajanje bolj ekspanzivne monetarne politike, namenjene zmanjšanju brezposelnosti. Tudi konkurenčnost britanskega gospodarstva se je izboljšala, vendar le za kratek čas. Večina ostalih valut, z izjemo Francije, Belgije, Švice in Nizozemske, ki so z visokimi carinami ohranile zlato podlago, je sledila britanskemu zgledu. Prav odstop večine držav od zlate podlage predstavlja enega od dejavnikov, ki so prispevali k izhodu iz gospodarske krize. Kot smo že omenili pri Veliki Britaniji po septembru 1931, so se zdaj centralne banke preko vodenja politike cenenega denarja lahko posvetile notranjeekonomskim ciljem in zanemarile zunanjeekonomske cilje, torej devizni

¹⁵ V juliju 1931 je centralna banka želela braniti tečaj in dvigniti obrestno mero, a sta ji ZDA in Francija to odsvetovale. Po njunem mnenju bi to tujce še bolj odvrnilo od funta (glej Kindleberger, 1993: 368).

tečaj. Povečana količina denarja v obtoku preko odkupovanja državnih papirjev in preko zniževanja diskontnih obrestnih mer na daljši rok spodbuja proizvodnjo, kar ugodno vpliva na zaposlenost.

4. ZDA IN DVAJSETA LETA

Notranjeekonomski dejavniki za nastanek krize

ZDA so bile med letoma 1920 – 21 soočene s kratko povojno depresijo, ki ji je hitro sledilo osem let konjunktura. Januarja 1920 je Zvezna zakladnica («Federal Reserve») zvišala obrestno mero iz 4,75 odstotkov na šest odstotkov in junija istega leta še za dodaten odstotek. S tem ukrepom je želela povojno inflacijo, s katero je financirala svoj notranji vojni dolg, spraviti v predvojne okvirje. Ta ukrep je bil nujen, saj so se ZDA že v letu 1919 vrnile k sistemu zlatega standarda, ki trpi povečano količino denarja v obtoku le ob neto prilivih zlata.

Dvajseta leta so tudi sicer leta velikih prilivov zlata v ZDA, ki so zaradi svojega velikega notranjega trga, prostega pretoka ljudi, blaga, kapitala, investicijskega optimizma, velikih dosežkov na znanstvenoakademskem področju, ki so se prenašali v proizvodno sfero, s čimer se je izboljšala produktivnost panog, postale dinamični izvoznik in hkrati prvi kreditodajalec sveta. Povečani količini zlata bi po mehanizmu avtomatičnega plačilnobilančnega prilagajanja značilnega za zlati standard morala slediti ekspanzivna monetarna politika, torej povečanje količine denarja v obtoku s strani Zvezne zakladnice, s čimer bi se ohranila fiksna zlata pariteta.

Zvezna zakladnica pa je z odprodajo zakladnih menic počrpala zlato v svoje trezorje in ga s tem umaknila z denarnega trga. Zato ji ni bilo treba povečati količine denarja v obtoku. Cene se tako na agregatni ravni niso zvišale v tolikšni meri, kot bi se zaradi povečanega izvoza morale. Tako je Zvezna zakladnica blažila inflacijske pritiske povečanega uvoza zlata. Cene so tako zmerno naraščale le zaradi ugodne notranjetržne investicijske klime.

Ta optimizem se je preselil tudi v finančno sfero, kjer se je z delnicami in obveznicami na veliko špekuliralo. Komercialne banke so odkupovale državne obveznice ali pa financirale njihov nakup s strani posameznikov – fizičnih oseb.

Hkrati so si komercialne banke priskrbele sredstva pri Zvezni zakladnici, ki je leta 1927 na pritisk Anglije, Francije in Nemčije rediskontno obrestno mero še dodatno znižala iz 4 na 3,5 odstotkov (glej Galbraith, 1975: 175). Nižja obrestna mera v ZDA je pomenila povečano količino denarja v obtoku.

Zunanja vrednost dolarja pa bi morala zaradi režima zlatega standarda ostati nespremenjena. Nižja notranja vrednost dolarja bi spodbujala vlagatelje k nakupu zlata, ki bi ga prenesli v Veliko Britanijo, Francijo ali Nemčijo, kjer bi ostala notranja vrednost funta, franka, marke nespremenjena. Hkrati bi se zaradi porasta cen v ZDA zmanjšala konkurenčnost ameriškega blaga na tujih trgih, kar bi pomenilo manjši izvoz in povečan ameriški uvoz, ki bi ga ZDA plačevale z zlatom.

Bolj enakomerna razporeditev zlatih rezerv med vsemi tremi finančnimi centri je bila namen dogovora med štirimi centralnimi bankami (ZDA, Velika Britanija, Francija, Nemčija) leta 1927. V tabeli 4. 1 bomo videli, da se dogovor ni uresničil, saj so se zlate rezerve ZDA v odstotkih od celotne svetovne zaloge zlatih rezerv skozi obdobje med obema vojnama neprestano povečevale, kar velja tudi za obdobje med letoma 1923 in 1932, kamor sodi tudi dogovor štirih centralnih bank v letu 1927.

Tabela 4. 1: Odstotek zlatih rezerv ZDA glede na celotne svetovne zaloge zlatih rezerv

Leto	Odstotki
1913	24 %
1923	44 %
1932	60 %

Vir: (1959) Stanovnik Janez in drugi; Privatna svojina u državnom kapitalizmu; objavljeno v: Državni kapitalizam – Zbornik radova, Kultura 1959, Beograd, stran 74.

Avtor je tabelo povzel iz: W. Arthur Lewis, Economic Survey 1919 – 1939, George Allen and Unwin, London 1940.

Zvezna zakladnica je do leta 1929 odkupovala državne obveznice od komercialnih bank, ki so si tako dodobra napolnile denarne rezerve.¹⁶ Te rezerve so se potem delno prelivale v realno sfero, delno pa v finančno sfero za špekulativne naložbe. Komercialne banke so se zapletle v vlagateljsko mrežo, iz katere ni bilo videti izhoda. Vodilni bančni uslužbenci so bili tudi sami borzni vlagatelji. Če so hoteli vzdrževati rast borznih indeksov in s tem svojih zaslužkov, so morali še naprej odobravati posojila. Ameriška Zvezna zakladnica je poskušala preko jasnih opozoril zavreti špekulativne dejavnosti.

Panika se je v letu 1929 iz borznega hitro prenesla tudi na bančni sektor, kjer je prebivalstvo poskušalo množično dvigovati svoje depozite. Propadla bančna posojila, namenjena realnemu in borznemu sektorju ter dvigovanje prihrankov s strani varčevalcev sta ustvarila pogoje splošne krize bančne likvidnosti. V treh letih je v ZDA propadla skoraj polovica komercialnih bank (glej tabelo 4. 2).

¹⁶ Zvezna zakladnica je tako preko politike "odprtega trga" vodila pred letom 1929 ekspanzivno monetarno politiko. Med letoma 1929 – 32 se je njena dejavnost "nakupovanja na odprtem trgu" močno zmanjšala. Galbraith tovrstno politiko kritizira. V času prosperitete je bila gledano z vidika monetarne politike preveč darežljiva, v času krize, ko bi morala hitro znižati obrestno mero in odkupovati obveznice, pa premalo (glej Galbraith, 1975: 177).

Kindleberger meni drugače. Leta 1927 so se v ZDA soočili z recesijo, kjer je ekspanzivna monetarna politika edina na mestu. Ta politika pa tudi prispeva k zmanjšanju zaupanja tujih vlagateljev v dolar in pretvorbo njihovih investicij v druge valute. Močna valuta, kot je bil takrat dolar, naj ima nižje obrestne mere, šibkejše valute pa višje. V ozadju stoji logika naj se potem tujci sami odločijo, ali bodo investirali v varnejšo naložbo, ki prinaša nižje donose, ali bodo raje zasledovali višje donose ob manjši varnosti. Kindleberger pravi, da je bil ravno to namen sporazuma med štirimi centralnimi bankami (glej Kindleberger, 1993: 333).

Tabela 4. 2: Število propadlih bank v ZDA v letih 1929 - 1931

Leto	Število propadlih bank
1929	659
1930	1352
1931	2294

Vir: (1975) Galbraith John. K.: Money, Whence It Came, Where It Went, 1975, Houghton Mifflin Company Boston: stran 190.

Odziv vlade in centralne banke je bil neustrezen. Carinsko stopnjo so s Smooth-Hawleyevim zakonom zvišali na 59 odstotkov, proračun je skušala Hooverjeva administracija uravnovežiti, centralna banka pa s svojimi inštrumenti (obrestna mera, politika »odprtega trga«) ni dovolj hitro krenila v monetarno ekspanzijo.¹⁷

Peter Temin je v svojih »Lekcijah iz Velike depresije« (»Lessons from the Great Depression«) zavrnil argument, da je drastična politika višjih carinskih stopenj, ki so jo ZDA vpeljale prve, privedla do svetovne gospodarske depresije. Prvi njegov kontraargument se nanaša na dejstvo, da so bili izvozi držav kot delež v domačem družbenem produktu premajhni, da bi odločilno vplivali na kontrakcijo v tujini (glej Temin, 1989: 46).

Po drugi strani pa zvišanje carinske stopnje uvrščamo med ekspanzivno ekonomsko politiko, saj prispeva k dvigu cen v gospodarstvu. V pogojih deflacijske spirale v domačem in svetovnem gospodarstvu je treba v prvi vrsti poskrbeti za dvig domače proizvodnje, ki ji bo takoj sledila povečana zaposlenost in s tem potrošniško zaupanje. Potrošnik se ne bo več bal za svoje delovno mesto, kot se

¹⁷ Po mnenju Alvina Hansena bi morali tudi appreciirati tečaj dolarja oziroma depreciirati tečaj funta (glej Hansen, 1965: 237).

bo tudi lažje odpovedal želji po denarni likvidnosti iz previdnostnega ter špekulativnega motiva.

Drugi način zviševanja notranjih cen je devalvacija domače valute. Predsednik Hoover za razliko od Roosevelta temu ukrepu ni bil naklonjen. Naznanilo nove tečajne politike bi sprožilo beg tujega kapitala in zlata, kar ameriški administraciji in bančnim krogom ni ustrezalo. Hooverjeva administracija je pustila tečaj dolarja nedotaknjen, kar je preprečevalo spust obrestne mere, s katero bi spodbudili domačo proizvodnjo. Hoover je z dvigom carinske stopnje, ki bi spodbudila domačo rast, žrtvoval zunanjo trgovino v zameno za stabilen tečaj. Septembra 1931, ko je funt odstopil od fiksne zlate paritete, so v ZDA branili tečaj, namesto da bi sledili britanskemu zgledu, kar je bil veter v jadra ameriški deflacijski spirali.

5. OBSOLETNA EKONOMSKA TEORIJA

Ekonomska teorija, ki jo lahko označimo kot intelektualno podlago, arzenal idej za nastavitve ekonomske politike, je bila še v 20. stoletju močno pod vplivom svete trojice ekonomskih klasikov: Adama Smitha, Davida Ricarda in Johna Stuarta Milla.¹⁸ Klasiki so pri preučevanju zakonov delovanja kapitalističnega gospodarstva vzpostavili vse bistvene kategorije politične ekonomije kot sta teorija vrednosti in teorija razdelitve, kjer potem obe vključujeta nadaljnje izpeljanke obeh teorij kot so teorija rente, obresti, mezd in profitov. Tem učenim glavam se v drugi polovici 19. stoletja pridružita še Leon Walras, ki ga uvrščamo med predstavnike subjektivistične ekonomske smeri, in eklektik Alfred Marshall.¹⁹

Marshall je v svojih delih, med katerimi so njegova »Načela ekonomike« (»Principles of Economics«) najpomembnejša, združil ideje klasikov, ki obravnavajo ekonomske procese in pojave v gospodarstvu kot celoti, z idejami subjektivistov, ki iz obravnave subjektivnega potrošnikovega obnašanja na mikro ravni nato izvedejo splošne zakone ponudbe in povpraševanja.²⁰ Gre za združitev celostnega pristopa z mikroekonomskim, subjektivističnim pristopom, ki ga

¹⁸ Adama Smitha (1723 – 1790) označujemo kot očeta politične ekonomije. Šolal se je na univerzi v Glasgowu in Oxfordu. V Glasgow se je vrnil kot profesor logike in kasneje še moralne filozofije. Bil je prvi, ki je v zgodovini ekonomske misli v delu "Bogastvo narodov" ("The Wealth of Nations") predmet preučevanja ekonomske znanosti sistematično zaokrožil v enoten okvir.

Davida Ricarda (1772 – 1823) označujejo zahodni pisci kot največjega predstavnika klasične politične ekonomije. Oče ga je uvedel v borzne posle, kjer je nakopičil dovolj bogastva, da je postal zemljiški posestnik in član parlamenta. Njegova knjiga "Principi politične ekonomije in obdavčenja" ("On the Principles of Political Economy and Taxation") služi kot arzenal idej za nadaljnje preučevanje tako neoklasikom kot preko Piera Sraffe alternativni postkeynesijanski teoriji.

J. S. Mill (1806 – 1873), sin očeta Jamesa je ekonomsko teorijo Ricarda združil z utilitaristično filozofijo Jeremyja Bentham. Kljub njegovi privrženosti klasičnoekonomskemu nauku, je v svojem delu "Principi politične ekonomije" ("Principles of Political Economy") vendarle zagovarjal nekatere blage oblike državne intervencije. To delo se je na angleških univerzah uporabljalo kot obvezno čtivo do leta 1919.

¹⁹ Leon Walras (1834 – 1910) velja za utemeljitelja laussanske tj. švicarske subjektivistične oziroma marginalistične šole. V delu "Elementi čiste politične ekonomije" ("Elements of Pure Economics") uporablja matematični pristop, s katerim natančno postavi abstraktno, časovno nespremenljivo teorijo splošnega ravnovesja. Gre za poskus, da se ekonomika približa naravoslovnim znanostim. (Več o naštetih ekonomistih v: Norčič, 1990; Lah, 2000; Blaug, 1986).

²⁰ Imenujemo jih lahko tudi marginalisti, saj so se ukvarjali s preučevanjem mejnih koristnosti. Vsak posameznik subjektivno vrednoti koristnost blaga pri zadovoljevanju njegovih potreb. Cena nekega blaga na trgu je sorazmerna koristnosti dodatne (mejne) enote tega blaga.

ekonomisti pod skupnim imenom označujejo »Neoklasična teorija«. Predpostavke, iz katerih izhaja, so naslednje:

- V pogojih delovanja popolnokonkurenčnega in svobodnega trga (brez vmešavanja države) obstaja težnja k splošnemu ravnovesju sil ponudbe in povpraševanja na vseh parcialnih trgih.²¹
- To vključuje maksimizacijo blaginje potrošnika,
- optimalno alokacijo proizvodnih dejavnikov: zemlje, dela, kapitala.
- Raven proizvodnje nekega blaga je odvisna od ponudbe in povpraševanja, ki določata tudi njegovo ravnovesno ceno.
- Tendencia k splošnemu ravnovesju sil ponudbe in povpraševanja po dobrinah vključuje posledično tudi težnjo k polnozaposlitvenemu ravnovesju, torej brezposelnost (vsaj na daljši rok) ni možna.
- Denar oziroma spreminjanje količine denarja v obtoku nima na realne gospodarske procese, torej na proizvodnjo blaga in storitev, nobenega vpliva.²² Denar je le menjalni posrednik, ki omogoča lažjo izmenjavo blaga, zato so učinki spremembe količine denarja na procese v realni sferi nevtralni (glej Sušjan, 1995: 41).

Prevladalo je prepričanje, da morebitni presežek ponudbe dobrin nad povpraševanjem v realni sferi gospodarstva sproži gibanje cen navzdol. Skupaj s cenami se gibljejo tudi plače. Nižje cene spodbudijo potrošnika k večjim nakupom, nižje plače pa pomenijo za podjetja manjše stroške. Neoklasiki sicer priznavajo možnost preliva dela potrošnikovega dohodka v varčevalne namene, namesto da bi ga namenili za direktno potrošnjo, toda večanje obsega varčevanja na drugi

²¹ Ta neoklasična predpostavka je direktno izvedena iz teze Jeana Baptista Saya (1767 – 1833), ki je menil, da vsaka ponudba blaga na trgu avtomatično ustvarja tudi svoje lastno povpraševanje. Razkorak med obema silama torej ni možen, kot tudi ni možna neprostovoljna brezposelnost.

²² Neoklasiki se opirajo na staro kvantitetno teorijo denarja, ki uči, da se spreminjanje količine denarja v obtoku ob predpostavki konstantne obtočne hitrosti denarja odraža le na cenah, realni proizvod pa ostaja nedotaknjen. To teorijo je postavil že Jean Bodin leta 1569. Preko Davida Huma so jo povzeli klasiki (predvsem Ricardo in J. S. Mill). Njena matematična oblika se glasi: $M \times V = P \times Q$ (M = količina denarja; V = obtočna hitrost; P = cene; Q = realni proizvod) (glej Norčič, 1990: 216).

strani sproži tendenco gibanja obrestne mere navzdol. Obrestna mera pa je cena, ki jo mora podjetje plačati za izposojeno denarnih sredstev, namenjenih za investicije. Nižja obrestna mera pomeni nižji strošek izposoje.

V času morebitne gospodarske recesije torej cene po mnenju neoklasikov sicer res padajo, vendar padajo tudi stroški proizvodnje, med katere vključujemo plače in obrestno mero. Negativni učinek padanja cen za podjetja se torej kompenzira z manjšimi stroški poslovanja. Ker cene kmalu dosežejo povpraševanje ob hkratnem znižanju stroškov poslovanja, pomeni to spodbudo za nadaljnje investicije.

Gospodarske krize so po zgoraj opisani logični zgradbi začasen pojav. Država naj se ne vmešava, saj mehanizem teži k splošnemu cenovnemu ravnovesju, k polno zaposlitveni ravni proizvodnje in k optimalni izrabi proizvodnih resursov. Država je kot dobra gospodinja. Njen proračun mora biti uravnotežen. Tudi vloga centralne banke v gospodarstvu je po mnenju neoklasikov nepomembna. Gibanje količine denarja v obtoku ne vpliva na realne procese v gospodarstvu. Tu se opirajo na Ricarda:

Poslovna dejavnost v celoti, ki jo lahko razvije družbena skupnost, je odvisna od količine kapitala, to pomeni od njenih surovin, strojev, hrane, ladij itd., ki so uporabljeni za produkcijo. Ko se uveljavi regulirani papirnati denar, se te stvari ne morejo niti povečati niti zmanjšati z bančnimi posli. Če bi torej država pričela z obilnejšim izdajanjem papirnatega denarja dežele..., ne bi prišlo do kakršne koli spremembe v obsegu trgovanja; zato ker bi še vedno imeli enako količino surovin, strojev, hrane in ladij (Ricardo v Lah, 1994: 27).

Spreminjanje količine denarja v obtoku ne vpliva na celotno proizvodnjo. Vpliva pa na cene in sicer »se bo intenziteta spremembe količine denarja enako izrazila na sleherni ceni blaga... Ker se ne spreminjajo relativne cene, pa se ne spremenijo

tudi zakoni razdelitve. V obeh primerih pa se tudi realni output ne spreminja – učinki spremembe količine denarja so torej nevtralni« (Lah, 1994: 30).²³

Teorijo splošnega tržnega ravnovesja in denarno nevtralnost, ki se je razvijala skozi celotno 19. stoletje in ki je v svojih temeljih dobro razvita že pri samem Ricardu, je skušal pobijati Ricardov sodobnik in prijatelj Thomas Robert Malthus, ki pa je bil hkrati njegov akademski nasprotnik. Kljub njegovi pripadnosti aristokratskemu razredu in zagovarjanju mnogih danes že zastarelih idej, je bil oster nasprotnik Sayevega zakona trga.²⁴ Pretirano varčevanje povzroči zaostajanje povpraševanja za ponudbo, kar povzroči zasičenje blaga. Tudi denar ima po Malthusovem mnenju aktivno vlogo pri ustvarjanju bogastva v neki deželi. Z redistribucijo dohodka in/ali z večanjem količine denarja v obtoku se poveča realni output, kar je v temeljnem nasprotju z nauki neoklasikov:

Ko bi določene vsote denarja odvzeli tistim, ki jih ne trošijo, in tistim, ki živijo od fiksnih dohodkov in bi jih prerazdelili med farmarje, tovarnarje in trgovce – bi bilo razmerje med kapitalom in dohodki bistveno spremenjeno v korist kapitala; in v kratkem obdobju bi se produkt dežele bistveno povečal...

...Če na novo emitirani denar pride v roke tistih, ki ga nameravajo tudi zaposliti za izvajanje in razširjanje profitonosnih poslov..., bodo vsi tisti, ki prodajajo kot tudi kupujejo, v obdobju progresivne rasti cen realizirali nenavadno visoke profite; ko pa cene ne bodo več naraščale, bodo razpolagali z večjim deležem letnega produkta kot pred izdajo novega denarja (Malthus v Lah, 1994: 69).

²³ Obe Ricardovi tezi, ki sta med seboj tesno povezani, jasno odražata njegovo privrženost kvantitetni teoriji denarja.

²⁴ Malthus je v svojem delu iz leta 1798 "Esej o prebivalstvu" primerjal zmožnosti proizvodnje hrane na eni in naraščanje prebivalstva na drugi strani. Tu ni upošteval tehničnega napredka, hkrati pa je nasprotoval angleškemu Zakonom o revežih kot socialni podpori najrevnejšim slojem, ki le spodbujajo prekomerno število rojstev in s tem revščino (glej Lah, 2000: 37 – 39).

Malthus je torej podvomil v teorijo splošnega ravnotežja in v nevtralnost učinka denarnih tokov na realno gospodarstvo. Problem pa je bil v tem, da Malthus svojih posameznih naprednih tez ni dovolj natančno obdelal. Ni jih zaokrožil v nekakšen eleganten ekonomskoteoretični sistem, ki bi bil dovolj prepričljiv. Tako akademiki kot tudi politiki so v 19. in 20. stoletju sprejeli argumentacijo klasikov. Kritikov te teorije, med katere uvrščamo Karla Marxa in Johna Atkinsona Hobsona, niso jemali resno.²⁵ Keynes in Galbraith nam to situacijo zelo zgovorno nakažeta:

Ker Malthusu ni uspelo razjasniti, kako in zakaj bi lahko bilo efektivno povpraševanje nezadostno ali pretirano, ni mogel dati teorije, ki bi zamenjala Ricardovo, pa je Ricardo ravno tako popolnoma zavladal nad Anglijo, kot je to storila Sveta inkvizicija s Španijo. Ne samo da so njegovo teorijo sprejeli londonski finančni krogi, državniki in univerzitetni svet. Tudi vsakršno razpravljanje je zamrlo; drugačno razumevanje je padlo v popolno pozabo, o njem se je prenehalo govoriti. Velika uganka efektivnega povpraševanja, ki jo je Malthus poskušal rešiti, je izginila iz ekonomske literature (Keynes, 1956: 83).

In še Galbraith:

V znatni meri je bilo sprejemanje Saya test, ki je ločil ugledne ekonomiste od šarlatanov. Nihče izmed kandidatov za doktorski naslov na glavnih ameriških univerzah, ki bi resno spregovoril o pomanjkanju kupne moči kot

²⁵ Tudi Hobson je v svojih delih "Fiziologija industrije" ("The Physiology of Industry") in "Problem brezposelnih" ("The Problem of the Unemployed") nakazal možnost nepolne zaposlenosti prebivalstva kot rezultat pretiranega celotnega varčevanja. Padec potrošnje pomeni zmanjšanje investicij. Kot Malthus je tudi Hobson predlagal redistribucijo dohodka v korist potencialnih potrošnikov. Blaug sicer pravi, da lahko v vsakem Hobsonovem delu najdemo zametke Keynesa, vendar hkrati opozarja, da je Keynes Hobsonova dela precenjeval (glej Blaug, 1986: 93, 94).

Karl Marx (1818 – 1883) pa je v svojih delih "Kapital", "Komunistični manifest" ("The Communist Manifesto") in "Osnove kritike politične ekonomije" ("Foundations of a Critique of Political Economy") analiziral delovanje kapitalistično organiziranega gospodarstva ter predstavil razvoj in pomanjkljivosti klasične politične ekonomije.

vzroku depresije, ne bi mogel do konca tridesetih let uspešno opraviti zagovora (Galbraith, 1975: 219).

Prevladujoče akademsko mnenje o reševanju krize, ki je izbruhnila po letu 1929 lahko strnimo v naslednje recepte: Silam ponudbe in povpraševanja je treba pustiti prosto pot. Iste sile, ki so povzročile krizo, jo bodo v kratkem roku tudi odpravile. Kriza je torej le začasen pojav. Obdobje prosperitete ustvarja v ekonomskem sistemu škodljive distorzije. Obnova je možna le tako, da se te distorzije preko padanja cen, propadanja podjetij in bank odpravi.

Intelektualna veličina tedanje dobe in nekdanji finančni minister Avstrije v zgodnjih inflacijskih dvajsetih letih, ki ga je močno zaznamovala, je bil harvardski profesor J. A. Schumpeter.²⁶ Menil je, »da mora ekonomski sistem skozi depresijo odpraviti svoj lastni strup« (Galbraith, 1975: 186). Kakršnakoli javna intervencija, s katero bi želeli pospešiti ta proces, bi nasprotno pomenila njegovo zakasnitev. Aktivna monetarna in fiskalna politika sta tako nepotrebni. Še bolj neposreden je bil Hooverjev finančni minister Andrew Mellon: "Likvidirajte delo, likvidirajte vrednostne papirje, likvidirajte kmete, likvidirajte realno premoženje, likvidirajte banke, likvidirajte posle, očistite sistem te gnilobe" (Eichengreen, 1999: 7).

Tudi v tej izjavi se lepo vidi neoklasični pogled, katerega zametki so vidni že pri fiziokratih in so nastali v tedanjih okoliščinah (druga polovica 18. stoletja v Franciji) kot odpor na neracionalno trošenje državnega sektorja, torej francoskega dvora;²⁷

²⁶ J. A. Schumpeter (1883 – 1950): avstrijski ekonomist, finančni minister v povojni avstrijski vladi. Uvrščamo ga med naslednike avstrijske neoklasične šole. Avtor del kot so: "Teorija Ekonomskega razvoja" ("The Theory of Economic Development"), "Poslovni cikli" ("Business Cycles"), "Kapitalizem, socializem in demokracija" ("Capitalism, Socialism and Democracy") in posthumno izdane "Zgodovine ekonomske analize" ("History of Economic Analysis").

²⁷ Med fiziokrate uvrščamo Francois Quesnaya (1694 – 1774), avtorja znamenite "Ekonomske tabele" ("Tableau Economique") in A. R. Turgota (1727 – 1781), varuha francoske državne zakladnice v času vladavine Ludvika XVI. Fiziokrati so poudarjali, da je treba v gospodarstvu pustiti posamezniku popolno svobodo, država pa naj ne posega v spontano delovanje naravnih sil. Fiziokrati pravijo, da bogastvo nastaja v proizvodnem sektorju in ne v menjavi, kot so to učili merkantilisti. (Več o fiziokratih najdemo v: Roll, 1956: 102 – 109; Norčič, 1990: 35 – 47).

mehanizem tržnega delovanja sil ponudbe in povpraševanja vodi k optimalni alokaciji, usmeritvi proizvodnih dejavnikov (zemlja, delo, kapital, znanje, energija). Država naj se v ta mehanizem ne vmešava, saj trg sam od sebe skrbi za učinkovitost resursev.

Če po določenem blagu ni povpraševanja, nam trg sporoča, da je treba zaposlene resurse v proizvodnji neke dobrine, ki ne najdejo kupca, preusmeriti v proizvodnjo neke druge dobrine, po kateri bo povpraševanje.²⁸ Ker so krize po neoklasični predpostavki le začasen pojav, jih jemljemo predvsem kot priložnost za preusmeritev resursov v produktivnejše naložbe; take, ki najdejo kupca. Če uporabimo to logiko razmišljanja, nam tako Schumpetrova kot tudi Mellonova izjava postaneta nekoliko bolj smiselni. Problem obeh izjav vidim v tem, da nemara sicer res veljata; toda na dolgi rok.

Kratkoročno pa zniževanje plač (ali brezposelnost v primeru rigidnih mezd) kot odgovor na krizo vodi v zmanjšano agregatno povpraševanje, v odlaganje nakupov, v odlaganje investicij in s tem v poglobljanje krize, ki jo preko delovanja investicijskega in zaposlitvenega multiplikatorja lahko reši le zunanja državna intervencija. Ne le da se prevladujoča ekonomska teorija z zastarelimi, preživetimi idejami ni bila sposobna učinkovito postaviti po robu problemom depresije, ki so z vso silovitostjo izbruhnili po letu 1929. Prelivanje idej neoklasične teorije v prakso je krizo celo bistveno poglobilo.

Vendar je vseeno treba še enkrat poudariti, da so se znanilci krize, ki smo jih opisali zgoraj (zasičenost proizvodnje, rigidnost mehanizma cen ter plač; tj. nesposobnost podjetniškega sektorja in delavskih združenj, da se hitro odzovejo na novonastale razmere hiperprodukcije), izoblikovali že davno pred znamenitim borznim zlomom.

²⁸ Ali pa je treba, kot sem v nalogi že večkrat poudaril, znižati proizvodne stroške, med katerimi so plače na najvidnejšem mestu, s čimer znižamo ceno proizvoda in tako prepričamo potrošnike v nakup.

6. REŠEVANJE KRIZE

Zlom vrednosti delnic na newyorški borzi oktobra leta 1929 pomeni prelomnico v gospodarski zgodovini 20. stoletja. Pomeni začetek velike gospodarske depresije, ki je zajela ves svet in je v temeljih zamajala obstoječo političnoekonomsko ureditev držav. John Kenneth Galbraith jo označi kot »najpomembnejši dogodek v stoletju – vsaj za Američane. Nobena izmed obeh vojn ni imela tolikšnega vpliva na tolikšno število ljudi« (Galbraith, 1975: 183). Proizvodnja v ZDA, ki je v dvajsetih letih beležila visoke stopnje rasti, kar je bilo posledica splošnega poveljnega investicijskega optimizma in tehnološkega napredka, je v obdobju treh let po borznem zlomu upadla za petinpetdeset odstotkov. Popolno sliko padca proizvodnje v petih najpomembnejših državah nam da tabela 6. 3.

Tabela 6. 3: Odstotki padca proizvodnje v petih najpomembnejših državah sveta

Država	Odstotki padca proizvodnje
ZDA	55, 6 %
Nemčija	52, 1 %
Velika Britanija	32, 2 %
Francija	36, 2 %
Japonska	36, 7 %

Vir: (1957) Dabčević Kučar: Keynes, teoretičar državnog kapitalizma, Kultura – Zagreb 1957, stran 232.

Avtorica je podatke povzela iz: Varga: Svjetske ekonomske krize, citirano po Markoviću: Državni kapitalizam, Narodna knjiga, 1953, stran 32.

Padec cen je bil strahovit. V ZDA, Avstraliji, Novi Zelandiji in Argentini so v treh letih po zlomu padle kar za petdeset odstotkov. Brezposelnost je v zgodnjih tridesetih letih znašala trideset milijonov, od tega v ZDA dvanajst milijonov brezposelnih oseb. Nazadovala je tudi svetovna trgovina, ki je v obdobju od leta 1929 – 33 padla kar za petinšestdeset odstotkov (glej Dabčević Kučar, 1957: 109, 110, 112).

Teorija in praksa reševanja »Velike« gospodarske krize sta povezani z dvema imenoma. Na strani teorije gre za Johna Maynarda Keynesa, na strani prakse pa za Franklina Deelana Roosevelta in Adolfa Hitlerja. Če je za teorijo značilen Keynesov sicer nekoliko zmeden, pa vendarle sistematičen in analitičen okvir, pa je bil Rooseveltov program skozi obdobje tridesetih let bolj neenoten. Šlo je za takojšnje odzivanje na katastrofalne razmere, ki je skozi različna časovna obdobja vključevalo različne, večkrat tudi med seboj nasprotujoče si rešitve. Rooseveltov program moramo v prvi vrsti obravnavati kot eksperimentiranje.

Šlo je za porodne krče državnointervencionističnega mehanizma, ki preko indirektnih (monetarna, fiskalna politika) in direktnih (javna dela, ustanavljanje javnih podjetij) vpletenosti v gospodarstvo vpliva na njegov proces reprodukcije. Skupaj z vgrajenimi avtomatičnimi stabilizatorji proizvodnje je državni intervencionizem kasneje v štiridesetih in petdesetih letih prevzel stalne inštitucionalne oblike, katerih večino poznamo tudi danes v sodobnem gospodarstvu.²⁹

²⁹ Avtomatični stabilizatorji se uporabljajo poleg fiskalne in monetarne politike, njihova naloga pa je izravnava gospodarskega cikla. Mednje uvrščamo: progresivni davek na dohodek, sistem socialne pomoči in drugih socialnih dajatev, prihranki prebivalstva in delniških družb ter programe za pomoč kmetom. (Več o avtomatičnih stabilizatorjih v: Norčič, 1989: 58, 59).

6. 1. Teoretično ogrodje nove ekonomske politike

Keynes je že leta 1923 v svojem delu »Traktat o denarni reformi« (»Tract on Monetary Reform«) nakazal nestrinjanje s kvantitetno teorijo denarja, kjer sprememba količine denarja vpliva le na cene, ne pa tudi na realni proizvod. Denarne spremembe ne vplivajo le na cene, temveč lahko povzročijo prerazdelitev kupne moči, kar posledično vpliva na povečano / zmanjšano potrošnjo. To pa potem vpliva na povečano / zmanjšano investicijsko aktivnost podjetnikov, ki je determinanta realnega proizvoda.³⁰ Če so klasiki ločili dogajanja v realnem sektorju gospodarstva in procese v monetarnem sektorju, ki so bili zanje manj-ali sploh nepomembni, je Keynes že v tem delu obe paradigmi - tako realno kot monetarno - združil med seboj. Tega pristopa se je kasneje v svojih poznejših delih zvesto držal.

Leta 1930 je v svojem delu »Razprava o denarju« (»A Treatise on Money«) še bolj okrepil kritiko kvantitetne teorije denarja in kritiko izenačevanja varčevanja z investicijami. Klasiki so učili, da se vsako varčevanje (na dolgi rok) avtomatično prelije v investicije. Če že nastane presežek varčevanja, se bo obrestna mera znižala, kar bo spodbudilo izposojlo podjetnikov in potrošnjo gospodinjstev. Keynes se s tem pogledom ne strinja. Če je varčevanje večje od investicij, bodo cene padale, gospodarstvo se bo nahajalo v stanju depresije ne glede na to, da je količina denarja v obtoku ostala enaka. Tega stanja kvantitetna teorija denarja ne more predvideti.

»Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja« (»The General Theory of Employment, Interest and Money«) pa predstavlja vrhunec njegovega dolgoletnega intelektualnega udejstvovanja.³¹ V njej je Keynes razvil koncepte multiplikatorja in

³⁰ Med kritike kvantitetnega pristopa lahko uvrščamo tudi Malthusa, ki pa je imel, kot smo že omenili, premalo natančen sistem s katerim bi lahko prepričal prevladujočo akademsko (neo)klasično smer.

³¹ Zanimivo in morda nekoliko kontroveržno oceno te knjige nam poda J. K. Galbraith: "Gre za globoko nejasno delo, ki je slabo napisano in prezgodaj objavljeno. Vsi ekonomisti trdijo, da so jo prebrali. Le nekateri so jo tudi v resnici. Ostali se naskrivaj počutijo krive, ker je ne bodo nikoli" (Galbraith, 1975: 218).

nagnjenosti k potrošnji, ki delujeta v realnem sektorju, izdelal teorijo likvidnostne preference, ki pojasnjuje dogajanje v monetarni sferi, razložil gospodarske cikle in znanstveno utemeljil pozitivno vlogo državne intervencije v gospodarstvu kot blažilcu prevelikih nihanj poslovne aktivnosti podjetniškega sektorja.³²

Z vsakim nadaljnjim povečanjem narodnega dohodka v gospodarstvu se čedalje večji del novoustvarjenega dohodka nameni varčevanju in čedalje manjši del tekoči potrošnji. Nastane jež med ustvarjenim produktom in njegovo potrošnjo, ki mu ne more slediti. Hkrati z zmanjšano potrošnjo se zmanjšujejo tudi pričakovani prihodnji dobički podjetnikov (profitna mera), kar zavre nadaljnjo investicijsko aktivnost. Povečana privarčevana sredstva se tako ne prelijejo avtomatično v investicije, kot to učijo klasiki.

Ko so v Angliji leta 1923 zvišali obrestno mero in leta 1925 ponovno uvedli zlati standard, so zavrla investicijsko aktivnost, brezposelnost se je povečala, kupna moč prebivalstva pa zmanjšala. Profitna pričakovanja industrialcev so se tako znižala, funt pa se je okrepil. Čvrsta valuta je spodbudila zaupanje tujcev, britanske banke pa so na mednarodnem finančnem trgu še vedno igrale vodilno vlogo.

Dejstvo, da je moral prof. Alvin Hansen napisati knjigo "Vodič po Keynesu" ("A Guide to Keynes"), pa morda res pritruje Galbraithovim besedam!

Friedman meni, da gre za veliko knjigo, vendar hkrati za neuspešen eksperiment. Vendar je po njegovem pot do znanstvenega spoznanja tlakovana tudi z neuspešnimi eksperimenti. Friedman vidi vso uporabnost te knjige le v keynesijanski terminologiji, ki jo danes vsi uporabljamo (glej Blaug, 1990: 82, 88).

Zanimivo je, da obstajata dve interpretaciji te knjige: neoklasična in postkeynesijanska. Samuelsonu služi Keynesova makroekonomija kot nadgradnja Marshallove mikroekonomije, s katerima učvrsti t. i. "Neoklasično sintezo". Zgodnjemu Hicksu služi Splošna teorija skupaj z Walrasovo mikroekonomijo za njegove IS – LM krivulje, česar se je kasneje Hicks sam močno sramoval (glej Davidson, 1991: 26 – 28).

Postkeynesijanci pa zgoraj omenjena avtorja zavračajo. Keynesovo makroekonomijo združijo z mikroekonomijo, kakršno sta utemeljila Joan Robinson in Michal Kalecki v zgodnjih tridesetih letih. V ospredje mikroekonomske analize stopijo pri Robinsonovi in Kaleckemu oligopolna podjetja.

³² Investicijski multiplikator nam pove za koliko se poveča celotni dohodek v gospodarstvu, če se investicije povečajo za eno enoto.

Mejna nagnjenost k potrošnji pa nam pove kolikšni del dodatnega dohodka se nameni potrošnji.

Teorija likvidnostne preference pravi, da je obrestna mera cena, ki jo je treba plačati lastniku denarja, da bi se le-ta začasno odrekel njegovi uporabi. Ljudje želijo imeti del dohodka vedno na razpolago zaradi: a) tekočih transakcij, b) previdnosti, c) špekulacij.

S sredstvi, ki so jih najeli pri britanskih bankah, pa ekonomski subjekti v Južni Ameriki, Kanadi in Avstraliji vendarle niso več v tolikšni meri kupovali britanskih (tako potrošnih kot investicijskih) dobrin, s čimer bi investicijsko dejavnost v Angliji držali na predvojni ravni. Kljub naporom, da bi s stabilizacijo vrednosti funta in nižjimi plačami angleško blago ohranilo izvozno konkurenčnost, so se na svetovnem trgu pojavili novi konkurenti, med katerimi so bile najpomembnejše ZDA, in izrinili angleške proizvajalce. Krediti, ki so jih britanske banke odobravale svojim dominionom, se tako niso mogli preliti v investicije.³³

Po Keynesovem mnenju je samo država tista sila, ki lahko indirektno ali direktno skrbi za rast investicij v času depresije. Pri indirektnem vplivu gre za uravnavanje monetarne in fiskalne politike, pri direktnem vplivu pa za javna dela. Ne glede na to ali so državne naložbe produktivne, dolgoročno naravnane, smiselne ali ne, pomenijo povečano povpraševanje, ki se financira iz proračuna. Povečana proračunska obremenitev se financira z državnimi obveznicami, kar zvišuje javni dolg. Javni dolg sicer dolgoročno zvišuje obrestne mere, vendar kratkoročno povečana količina denarja v obtoku vpliva na zniževanje obrestnih mer.

Povečana državna potrošnja spodbuja investicije. Učinek te spodbude pa je multiplikativen. Investicije se v celotnem gospodarstvu povečajo bolj kot znašajo začetna državna vložena sredstva. Rast investicij seveda pomeni rast zaposlenosti, le-ta pa vpliva na porast osebne potrošnje, kar spet povratno vpliva na optimistična prihodnja investicijska pričakovanja podjetnikov. Multiplikativni učinek javnih del je po besedah Savke Dabčević Kučar večji v deželah z manj razvitim sistemom socialnih pomoči in v deželah, kjer je zunanja trgovina manj razvita (glej Dabčević Kučar, 1957: 94).

³³ Tretji razlog padajoče izvozne konkurenčnosti angleških dobrin je bil tudi v tem, da zaradi višjih obrestnih mer, ki pomenijo strošek izposoje kapitala, podjetniki niso mogli v tolikšni meri vlagati v modernizacijo svoje proizvodnje, s čimer bi znižali proizvodne stroške, s tem pa posledično tudi ceno produktov (glej Mrak, 2002: 328).

6. 2. Reševanje krize v praksi

Potreba po večji vlogi države v gospodarstvu izhaja iz treh virov:

- Najprej gre za že omenjeno dejstvo, da se nagnjenost prebivalstva k potrošnji pri vsakem nadaljnjem zvišanju dohodka zmanjšuje, kar pomeni, da bolj kot je družba bogata, manjši delež celotnega ustvarjenega bogastva prebivalstvo namenja potrošnji. Potrošnja tako zaostaja za proizvodnjo, te vrzeli pa privatni sektor sam ne more zapolniti. Akcija države je tu nujna.
- Proces industrializacije in s tem posledično proces urbanizacije v 19. stoletju je ustvaril pogoje za odstotkovno rast terciarnih dejavnosti, storitev. Gre za energetiko, transport, vodovod, kanalizacijo, komunikacije. Nekatere izmed teh dejavnosti ne prinašajo direktnih kratkoročnih dobičkov (glej Stanovnik, 1959: 68). Gre lahko celo za popolnoma neprofitne projekte, ki pa v mnogočem prispevajo k večji blaginji celotnega prebivalstva, večji kakovosti življenja, kar pa vpliva tako na povečano storilnost zaposlenih, kot tudi na ustvarjanje takšnega poslovnega okolja, ki spodbuja družbeno inovativnost.
- Prva svetovna vojna je okrepila vlogo države v gospodarstvu, saj privatni sektor sam ni bil (in tudi ne more biti) zmožen popolne mobilizacije resursov usmerjenih v vojne namene. Država ima monopol nad prisilo, ki ga lahko v ekstremnih razmerah tudi maksimalno izkoristi. Razpon sredstev, ki jih je vpeljala oziroma s katerimi je razpolagala, se je gibal od direktne kontrole proizvodnje in razdelitve surovin, racioniranja potrošnje, kontrole cen, povečanja davkov pa vse do kontrole zunanje trgovine, kamor uvrščamo izvozne, devizne omejitve in prepovedi (embargo, blokada). Zlom zlatega standarda je še posebej povezan z vpeljavo restrikcij na izvoz zlata ob izbruhu vojne (glej Dabčević Kučar, 1957: 106).

Povojna leta so bila leta ponovne vpeljave »laissez faire« ekonomske politike. Vera v tržne sile se je zaradi splošne konjunkturo, ki je v večini držav nastopila po letu 1925, še okrepila. Restrikcijski ukrepi, ki so jih države uvajale zaradi vojnih potreb,

so bili opuščeni, sistem zlatega standarda pa je ponovno stopil v veljavo. Do konca leta 1928 se je večina držav, ki so pred vojno že imele zlati standard, ponovno vrnila na ta sistem, le da je bila vloga centralne banke - kot blažilca prevelikih nihanj v gibanjih zlata in s tem v nihanjih količine denarja v obtoku - preko procesa sterilizacije zdaj okrepljena.

Državna intervencija v času prve svetovne vojne in uveljavitev nečistega zlatega standarda z aktivnejšo vlogo centralne banke pa sta politikom, poslovnežem ter ekonomistom vendarle nakazala diskrecijsko moč, ki jo imata monetarna in državna oblast oziroma njune blagodejne možnosti vpliva na realne gospodarske tokove. Kot pa smo že omenili, so bili akterji ekonomske politike pretežno še vedno pod vplivom obsoletnih ekonomskih pogledov, ki so bili v njihovih glavah trdno zakoreninjeni.

Zlom newyorške borze je za seboj potegnil tudi krčenje proizvodnih zmogljivosti, porast brezposelnosti, padec kupne moči, čemur je sledila deflacija. Kazalci bodoče katastrofe so se kazali že prej, borzni zlom pa je bil le nekakšen povod zanjo. Bilo bi pretirano, če bi trdili, da državna in monetarna oblast nista v ničemer posredovali. Problem je bil v tem, da se obe inštituciji nista pravočasno odzvali. Kjer pa sta kljub drugačnemu prevladujočemu akademskemu mnenju vendarle intervenirali, tega nista storili v polnem obsegu:

- Za pomoč poljedelcem so v ZDA leta 1929 osnovali Zvezni kmetijski odbor (»Federal Farm Board«), ki je razpolagal s petimi milijoni dolarjev. Zaradi obilne žetve leta 1928 in depresije v letu 1929 so izvršili intervencijski odkup presežnih količin žita. To politiko so zaradi visokih izgub kasneje morali opustiti (glej Dabčević Kučar, 1957: 119).
- Strah pred inflacijo je bil v bančno-finančnih in akademskih krogih tako močan, da je newyorška podružnica Zvezne zakladnice kljub odporu in nasprotovanju ostalih podružnic, ki njenemu zgledu niso sledile, obrestno mero, ki je v letu 1929 znašala šest odstotkov šele v naslednjih dveh letih po

borznem zlomu postopno znižala na odstotek in pol (glej Galbraith, 1975: 185). Centrala v Washingtonu pa je obrestno mero, ki je leta 1932 znašala štiri in pol odstotke, šele v naslednjih osmih letih znižala na dva in pol odstotka. V pogojih recesije ima politika zniževanja obrestnih mer spodbudni učinek na investicijsko aktivnost, saj pomeni zniževanje cene za izposojlo kapitala. Problem pa je v tem, da ima ta politika dolgoročnejše učinke. V primeru hujše recesije ali depresije ta politika sama po sebi še ne okrepi investicijske dejavnosti podjetnikov, saj je ta v prvi vrsti odvisna od ravni (pričakovane) potrošnje.

- Ameriška zvezna zakladnica bi lahko na nastalo situacijo odreagirala tudi s politiko »nakupov na odprtem trgu«. ³⁴ Preko poslovnih bank bi odkupovala državne obveznice v zameno za svež denar, s čimer bi povečala poslovnobančne devizne rezerve; torej bi preko tega drugega inštrumenta monetarne politike povečala ponudbo denarja v gospodarstvu. Spet je bil v glavah vodilnih bančnikov iracionalen strah pred morebitno inflacijo premočno zakoreninjen, da bi se pravočasno poslužila tega ukrepa. Politiko »operacij na odprtem trgu« je široko zastavila šele v letu 1932. Tudi ta politika ni dosegla zaželenega učinka. Galbraith našteje dva razloga:

a) Med podjetniki ni bilo volje do izposoje in med varčevalci volje do trošenja. ³⁵

³⁴ To politiko je vodila v letih 1927 – 29, pri čemer je kljub zvišanju obrestne mere v letu 1928, ki pomeni kontrakcijski ukrep, širokogrudno zalagala poslovne banke, poslovneže in posameznike s krediti, namenjenimi finančnim spekulacijam.

³⁵ Eichengreen pravi, da je Keynesova teorija likvidnostne preference in pojem likvidnostne pasti neuporabna za angleške razmere, bi pa veljala za razmere v ameriškem gospodarstvu po letu 1929 (glej Eichengreen, 1999: 2).

Likvidnostna past: centralna banka lahko znižuje obrestno mero le do določene meje, kajti nižja kot je nagrada za varčevanje, več denarja bodo ljudje hoteli imeti na vpogled v likvidni obliki, manj ga bodo hoteli vezati; tu postane krivulja likvidnostne preference popolnoma ravna, ekspanzivna monetarna politika pa neučinkovita. V primeru pesimističnih borznih pričakovanj in deflacijske spirale v realnem gospodarskem sektorju ljudje odlagajo svoje nakupe; svojih likvidnih sredstev ne potrošijo oziroma jih ne naložijo na borzo. Denar držijo v nogavicah in čakajo na boljše čase. Keynes na več mestih označuje ta pojav kot "nekoristen, brezdelen denar" ("idle money").

Na tem mestu moram omeniti, da se je s tem problemom srečevala tudi Japonska v devetdesetih letih 20. stoletja. Leta 1989 jim je počil borzni balon, po letu 1991 pa so se Japonci soočili z dolgoletno recesijo. Kljub ekspanzivni monetarni politiki, kjer so se obrestne mere spustile skorajda do nič in ekspanzivni fiskalni

- b) Zaradi splošne krize banke niso upale posojati denarja investitorjem in so tako čvrsto ohranjale svojo likvidnost. Tabela 6. 2. 4 nam prikazuje rast presežka denarnih rezerv nad depoziti poslovnih bank, članic Zvezne zakladnice skozi trideseta leta.

Tabela 6. 2. 4: Rast presežka denarnih rezerv poslovnih bank, članic Zvezne zakladnice

Leto	Rast presežka denarnih rezerv poslovnih bank v \$
1932	256 milijonov
1933	528 milijonov
1934	1, 6 milijarde
1936	2, 6 milijarde
1940	6, 3 milijarde

Vir: (1975) Galbraith: Money, Whence It Came, Where It Went, Houghton Mifflin Company Boston, 1974, stran 213.

Avtor je podatke vzel iz: Chandler. V. Lester: America's Greatest Depression, 1929 – 1941, 1970, stran 174.

politiki, kjer so v letu 1991 beležili proračunski presežek v znesku 2,9 odstotkov njihovega bruto družbenega proizvoda, v letu 1996 pa beležili proračunski primanjkljaj v znesku 4,3 odstotke bruto družbenega proizvoda, gospodarstvo ni moglo okrevati. V letu 1997 so zaostriili fiskalno politiko, pognali gospodarstvo nazaj v recesijo in si v letu 1998 spet premislili. Za to leto so načrtovali deset odstoten primanjkljaj. Krugman pravi, da so se Japonci v devetdesetih letih soočili s klasično likvidnostno pastjo, ki je kot pojem skorajda izginila iz ekonomskih učbenikov in s katero so se nazadnje soočili v ZDA v tridesetih letih. Krugman pravi, da je inflatorna politika edino zdravilo za likvidnostno past (glej Krugman, 1999: 81).

- Jeseni leta 1933, torej že v času Rooseveltove administracije, so zvišali ceno zlata izraženo v dolarjih, ki je prej znašala 20,67 dolarjev za unčo na petintrideset dolarjev za eno unčo zlata. Notranje cene bi se morale povečati, proizvodnja porasti, denarne rezerve poslovnih bank bi se ravno tako morale povečati, ta ukrep pa bi logično moral spodbuditi tudi ameriški izvoz. Zaradi obeh zgoraj naštetih razlogov, (torej zaradi nepripravljenosti bank povečati kreditno dejavnost in nepripravljenosti investitorjev k povečani izposoji denarja ter varčevalcev k večjemu trošenju) in zaradi podobnih ukrepov drugih trgovinskih velesil ter hkratnih zaostrenih carinskih politik vseh najpomembnejših držav, trgovinskih partneric sveta, tudi ta politika ni zalegla.³⁶
- Leta 1930 so zakonodajalci kljub protestom šestintridesetih držav in protestni peticiji tisoč uglednih ameriških ekonomistov, ki so predsednika Hooverja pozivali k vetu, osnovali Smoot-Hawleyev carinski zakon, s katerim so do leta 1932 zvišali carinsko stopnjo proti devetinspetdesetim odstotkom v letu 1932 (glej Irwin, 1997: 3). Namen tega zakona je bil zaščititi domačo proizvodnjo pred uvozom, s čimer bi se tudi povečala zaposlenost prebivalstva. Ameriškemu zgledu je do leta 1932 sledilo šestdeset držav, ki so ravno tako dvignile carinske prispevke, kar je poleg padajočih dohodkov v narodnih gospodarstvih tudi povzročilo petinšestdeset odstotni padec obsega svetovne trgovine glede na raven iz leta 1929. Tabela 6. 2. 5 nam prikazuje odstotek zmanjšanja uvoza in izvoza v izbranih državah od januarja 1930 (izhodiščno leto) do januarja 1932.

³⁶ Zniževanje vrednosti dolarja nasproti zlatu (ali kaki drugi valuti v pogojih fiksnih deviznih tečajev) imenujemo devalvacija. Če se v nekem mednarodnem denarnem sistemu najpomembnejše trgovinske partnerke hkrati oziroma s krajšimi časovnimi razmiki odločijo za ta korak in s tem izničijo konkurenčno prednost tiste države, ki se je prva odločila za to tečajno politiko, imenujemo ta pojav "kompetitivna devalvacija". Trideseta leta so leta mednarodne denarne anarhije, nekoordiniranosti tečajnih politik; torej politike, ki jo pod skupnim nazivom imenujemo »politika siromašenja soseda« ("beggar thy neighbour policy").

Tabela 6. 2. 5: Odstotek zmanjšanja uvoza in izvoza v izbranih državah v letih
1930 – 1932

Država	% zmanjšanja uvoza	% zmanjšanja izvoza
ZDA	58	64
Japonska	37	53
Francija	51	51
Nemčija	66	49
Kanada	60	48
Velika Britanija	39	47
Italija	51	46

Vir: (1957) Dabčević Kučar; Keynes, teoretičar državnog kapitalizma, Kultura – Zagreb 1957, stran 241.

Avtorica je tabelo povzela iz: La situation economique mondiale 1931 – 32, Geneve 1932. SDN, stran 175.

- Tudi skopi podatki o proračunu zvezne vlade, ki jih navaja Galbraith, nam kažejo, da se država skozi vsa trideseta leta ni v tolikšni meri posluževala ekspanzivne fiskalne politike, kot bi to lahko storila glede na njene blagodejne učinke pri zdravljenju gospodarske depresije. Sam predsednik Roosevelt ni bil nikoli pristaš državnega zadolževanja. Njegov govor februarja leta 1933 nam njegovo stališče nazorno prikaže: »Kakor vsaka družina, tako tudi vsaka vlada lahko v letu porabi malo več kot zasluži. Vsi pa vemo, da pomeni takšna razvada na daljši rok revščino« (Schlesinger ml. v Galbraith, 1975: 231).

Leta 1930 je skupna zvezna poraba znašala 1,4 milijarde dolarjev, kar je predstavljalo dva odstotka celotnega ustvarjenega bruto družbenega proizvoda. Leta 1932 so porabo zvišali na 4,7 milijard, leta 1938 na 6,8 milijard, leta 1940 še vedno pod deset milijard, kar je predstavljalo šest odstotkov BDP. Leta 1939 je deficit znašal 3,9 milijard, kar je najvišja vrednost v tridesetih letih (glej Galbraith, 1975: 232, 233, 234).

Če je bil predsednik Hoover odločno proti kakršnikoli obsežnejši državni intervenciji pa to ne velja za njegovega naslednika Roosevelta. Glavni promotor politike »Novega plana« (»New Deal«) in zmagovalec druge svetovne vojne je zgodovini vtisnil neizbrisni pečat. Čeprav Roosevelt po Keynesovem mnenju še zdaleč ni bil strokovnjak na področju ekonomije, je vendarle imel zdrav razum, močno voljo in posluš za potrebe ljudi.³⁷ Arthur Schlesinger ml. nam te njegove karakteristike lepo opiše:

Volitve v letu 1932 so Ameriki ponudile novo priložnost, da po demokratski poti reši svoje probleme. Malo ljudi je predsednika Roosevelta smatralo za zelo močnega in zelo globokega človeka. Toda toplina in energija njegove osebnosti je vlivala upanje, pazljivi opazovalci pa so lahko zaznali, da iz nedolžnih fraz njegovega govora v San Franciscu, kot so »pozabljeni človek« in »New Deal« izhaja novo razumevanje državne uprave. Z njegovo zmago je upanje oživel (Schlesinger ml. v Harris, 1954: 73).

“Novi plan” je sprva naletel na oster odpor akademskih ekonomistov, bančnikov in poslovnih krogov, ki so v vpletanju države v gospodarstvo videli socialistične elemente oziroma izrinjanje privatnega sektorja iz procesa reprodukcije s strani države. Njegov namen pa ni bil nacionalizacija sredstev za proizvodnjo. Šlo je za reformo kapitalističnega sistema, ki je v začetku tridesetih let zašel v svojo

³⁷ Ko sta se leta 1934 srečala oba zagovornika državnega intervencionizma, eden v teoriji drugi v praksi, sta bila drug nad drugim razočarana. Rooseveltu ni bilo všeč Keynesovo “žongliranje s številkami”, Keynes pa je izrazil začudenje, da “predsednik ni bolje poučen o ekonomskih vprašanjih” (glej Perkins v Harris, 1954: 70).

najglobljo krizo v zgodovini. Mehanizem delovanja tržnega gospodarstva ni mogel več zagotavljati zadostne investicijske in potrošne dejavnosti ekonomskih subjektov. Izpad povpraševanja je morala nadomestiti država. Cilj politike nove administracije je bil po Rooseveltovih besedah naslednji: »... rešitev problema nezadostne potrošnje ali medsebojno prilagajanje proizvodnje in potrošnje, pravična razdelitev bogastva in uporabnih dobrin« (Marković v Dabčević Kučar, 1957: 125).

“Novi plan” je obsegal naslednje ukrepe:

- Na področju kmetijstva so leta 1933 sprejeli Zakon o kmetijski poravnavi (“Agricultural Adjustment Act”), s katerim so omejevali poljedelske površine, hkrati pa so izpad dohodka izplačevali z denarnimi nadomestili neposredno iz državnega proračuna. Država je določala minimalne cene in proizvodne kvote, odkupovala presežke, poljedelcem pa je tudi zagotovila možnost najemanja ugodnejših kreditov. V istem letu so ravno v ta namen sprejeli Zakon o izrednih kmetijskih poroštvih (“Emergency Farm Mortgage Act”), s katerim so starim dolgovom poljedelcev znižali obrestno mero sprva na štiri in pol, kasneje na tri in pol odstotke ob hkratni odgoditvi plačila glavnice za pet let. Izvoz poljskih pridelkov so subvencionirali, hkrati pa vodili politiko omejevanja uvoza.
- Program javnih del so izvajali preko treh državnih inštitucij:
 - a) Administracija za javna dela (“Public Works Administration”) je bila zadolžena za večje infrastrukturne projekte.
 - b) Zvezna administracija za izredne podpore (“Federal Emergency Relief Administration”), ki je bila sprva namenjena za izplačevanje podpor nezaposlenim, je hitro prerasla v Administracijo za civilna dela (“Civil Works Administration”); v inštitucijo, ki je organizirala popravila, obnove mostov, cest in zgradb.

- c) Leta 1935 so ustanovili še Administracijo za napredek dela ("Work Progress Administration"), namenjeno izgradnji manjših mestnih objektov.
 - d) Poleg vseh teh naštetih inštitucij so preko programa javnih del izvedli tudi celovite projekte izgradnje rečnih dolin. Šlo je za regulacijo vodnih tokov, (odpravo možnosti škodljivih poplav) in program elektrifikacije širših naseljenih območij (izgradnja hidrocentral) ob rekah Kolumbija, Kolorado in Tennessee.
- Zakon o obnovi nacionalne industrije ("National Industry Recovery Act") iz leta 1933 je urejal področje politike konkurence. Z njim so poskušali omejiti vpliv velikih monopolnih in oligopolnih korporacij, kar v praksi ni delovalo. Pod okriljem tega zakona in s sprejetjem dodatnega Wagnerjevega zakona leta 1935 so sindikati dobili pravico do sklepanja kolektivnih pogodb. Z Zakonom o pravičnih delovnih standardih ("Fair Labor Standards Act") iz leta 1938 so delavci dosegli zajamčene minimalne plače, omejitev delovnega časa in prepoved otroškega dela.
 - V prvih treh letih nastopa nove Rooseveltove administracije so reformirali tudi zakonodajo na področju bančništva. Če so imele lokalne banke, članice Zvezne zakladnice pred letom 1933 sorazmerno veliko moč, veliko avtonomijo pri določanju monetarne politike, so zdaj moč odločanja dokončno skoncentrirali v Washingtonu, kjer deluje centralni Odbor Zvezne zakladnice. Nastavitev monetarne politike je bila zdaj lažja, bolj pregledna in zato tudi bolj učinkovita. Obvezne rezerve poslovnih bank je zdaj določal samo centralni Odbor, ki je močno omejil tudi možnost uporabe denarnih sredstev za špekulativne namene. Ustanovili so tudi Zvezno korporacijo za zavarovanje depozitov ("Federal Deposit Insurance Corporation"), ki je zagotavljala državne garancije na bančne vloge. Februarja 1932 so sprejeli tudi Glass-Steagallov zakon, s katerim so zlatu kot podlagi bankovcev in depozitov dodali še državne obveznice. S tem so sprostili velike količine zlata za mednarodne poravnave (glej Hansen, 1965: 244).

Med letoma 1936 in 1937 so iz strahu pred inflacijo za kratko obdobje spet pričeli voditi restriktivno monetarno politiko. Glavno orodje te politike je bilo dvig obveznih rezerv, ki jih centralni odbor predpiše poslovnim bankam. Poslovne banke so tako zaostrole pogoje dajanja kreditov. Skupaj z restriktivno fiskalno politiko, s katero so želeli zmanjšati proračunski primanjkljaj, so leta 1937 močno pripomogli k ponovni zaustavitvi gospodarske rasti. ZDA so se iz depresije tridesetih let dokončno izkopale šele po letu 1941.

Leta priprave na vojno in vojna leta so učinkovito odpravila problem, ki je pestil svet skozi celotno obdobje tridesetih let. Brezposelnost se je silovito zmanjšala, pri čemer sta se v tridesetih letih 20. stoletja oblikovali dve osnovni strategiji odpravljanja brezposelnosti. Prvo je uvedla Rooseveltova administracija in se nanaša v prvi vrsti predvsem na investicije v civilne namene. Od leta 1932 do leta 1939 se je število brezposelnih zmanjšalo od trinajst na devet milijonov. Druga strategija odpravljanja brezposelnosti pa se nanaša na vojno proizvodnjo, t.j. proizvodnjo vojnih materialov in opreme. Te strategije se je v veliki meri posluževal Adolf Hitler v Nemčiji. Na osnovi podatkov, zajetih v obeh tabelah, bomo na naslednji strani videli, kako uspešni sta bili obe strategiji odpravljanja brezposelnosti.

Obe državi beležita med leti 1929 in 1932 visok porast števila brezposelnih oseb, ki potem do leta 1937 upada. V tem letu so v ZDA ponovno zaostriili fiskalno in monetarno politiko, zato je brezposelnost v letih 1938 in 1939 nekoliko narasla. V letu 1937 je bilo v ZDA registriranih sedem milijonov brezposelnih, v letu 1939 pa je številka porasla za približno dva milijona na devet milijonov brezposelnih oseb (glej Harris 1954: 71; in tabelo 6. 2. 7). Nasprotno pa brezposelnost v Nemčiji vse od leta 1933 dalje kaže padajoči trend (glej tabelo 6. 2. 6).

Tabela 6. 2. 6: Gibanje števila brezposelnih oseb v Nemčiji v letih 1929 – 38

Leto	1929	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
št. brezposelnih (v milijonih)	1,9	5,6	4,8	2,7	2,2	1,6	0,9	0,4

Vir: (1983), Sodobna zgodovina, Velika ilustrirana enciklopedija, 1983, stran 62, 63.

Tabela 6. 2. 7: Število brezposelnih v ZDA v letih 1929 - 1939

Leto	1929	1932	1936	1937	1939
št. brezposelnih (v milijonih)	1,5	11,9	8,6	7	9

Vir: (1983), Sodobna zgodovina, Velika ilustrirana enciklopedija, 1983, stran 62, 63.

Dovolj zgovorna je tudi tabela, ki kaže naraščajoč odstotek izdatkov nemške države za obrambo (glej tabelo 6. 2. 8).

Tabela 6. 2. 8: Odstotki izdatkov nemške države za obrambo

Leto	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Odstotek izdatkov za obrambo	8,7 %	8,8 %	15,8 %	22,6 %	28,2 %	42,7 %

Vir: (1983), Sodobna zgodovina, Velika ilustrirana enciklopedija, 1983, stran 78.

Tudi Japonska je sledila nemškemu zgledu. Vojaške operacije v Mandžuriji leta 1931 in na Kitajskem v letu 1937 so terjale ogromne proizvodne napore. Poraba sredstev v vojaške namene je porasla iz pol milijarde jenov v letu 1931 na milijardo v letu 1934 in tri milijarde v letu 1937, pri čemer se je delež sredstev za vojaške namene v celotnem bruto družbenem proizvodu te države podvojil (glej Eichengreen, 1999: 12).

Eichengreen pa nam ponuja podatke tudi za Veliko Britanijo: Poraba obrambnih sredstev se je iz 2,7 odstotkov BDP v letu 1935/36 zvišala na 7,7 odstotkov v letu 1938/39. Pospešeno oboroževanje po letu 1935 je vodilo v povečano zaposlovanje. V letu 1935 je ustvarila 445 000 novih delovnih mest (petnajst odstotkov brezposelnih oseb), do leta 1938 pa ustvarilo še dodaten milijon in pol novih delovnih mest (glej Eichengreen, 2001: 28).

Končno se je izvršil radikalni prelom s tradicionalno fiskalno politiko, ne da bi bilo treba socializirati britansko gospodarstvo ali spodkopati zaupanje investorjev. Vendar je bil to bolj odgovor na gospoda Hitlerja kot na gospoda Keynesa (Eichengreen, 2001: 28).

Podobno mnenje zagovarja Blaug:

Trdno smo lahko prepričani, da keynesijanskega sistema pred vojno niso preizkusili. Proračunski primanjkljaji so bili v tridesetih letih premajhni, da bi lahko ustvarili keynesijanske učinke. Hitlerjev program ponovne oborožitve je bil edini "Novi plan", ki je pravzaprav uspel odpraviti brezposelnost (Blaug, 1990: 34).

7. VOJNA LETA

Vojna je terjala povečanje proizvodnih zmogljivosti, preusmeritev resursov namenjenih civilni proizvodnji v vojne namene, omejitev civilne potrošnje. Vse to je zahtevalo široko državno intervencijo. Če je bilo treba depresijo premagati z ekspanzivno fiskalno politiko, namenjeno dvigu potrošnje, je bilo treba ravno to potrošnjo zdaj racionirati. Surovine, delovno silo, strojno opremo, ki se je sprostila, je bilo treba uporabiti za proizvodnjo vojaških sredstev.

Reševanje ekonomskih problemov, ki so se pojavili v vojnem stanju, je spet povezano z imenom J. M. Keynesa. Leta 1940 je napisal svojo zadnjo odmevno knjigo "Kako plačati vojno" ("How to Pay for the War"), v kateri je zadal državi naslednje naloge:

Civilne potrebe prebivalstva sicer morajo biti zagotovljene, vendar je treba skrbeti za stabilnost cen. Če bi stroški civilnih dobrin narasli, bi morali uvesti subvencije, s čimer bi onemogočili rast nominalnih mezd, tako da bi cene in z njimi realne mezde (kupna moč prebivalstva) držali nespremenjene. Agregatno povpraševanje oziroma kupna moč prebivalstva bi bila tako uravnotežena s ponudbo, predvideno civilnim potrebam.

To stanje bi delno dosegli z uravnavanjem davčne politike, delno pa z obveznim varčevanjem prebivalstva, ki bi ga dosegli z uvedbo obvezne posebne dajatve na vse dohodke prebivalstva. Ta dajatev bi (neprostovoljnemu) "varčevalcu" prinašala obresti, po vojni pa bi s tako "privarčevanimi" sredstvi lahko prosto razpolagal. Keynes se je tako zavzemal za indirektno kontrolo cen preko politike omejevanja potrošnje, le malo pozornosti pa je namenjal direktnim cenovnim direktivam, vodenim s strani države, ki bi bile po njegovem predlogu samo pomožno orodje (glej Harrod, 1972: 579 – 582).

Maja leta 1940 so v ZDA ustanovili Svetovalno komisijo za narodno obrambo ("National Defense Advisory Commission"), preko katere so organizirali program vojaške proizvodnje. Že aprila leta 1942 so v ZDA ustanovili Oddelek za administrativne cene in oskrbo prebivalstva ("The Office of Price Administration and Civilian Supply"), ki je bil pooblaščen za določitev gornjega cenovnega praga. Problem je bil v tem, da je ta oddelek lahko samo opozarjal na morebitne kršitve glede vodenja cenovnih podjetniških strategij, ni pa mogel sankcionirati kršitev.

Januarja 1942 so zato sprejeli Zakon o izredni kontroli cen ("Emergency Price Control Act"), s katerim so uvedli kontrolo podjetniških cen. Ta zakon je bil nepopoln, nepregleden in v praksi ni dosegel svojega osnovnega namena. Aprila 1942 so zato s Splošno regulacijo najvišjih cen ("General Maximum Price Regulation"), s katero so določili najvišje možne cene, bolj dovršeno posegli v to področje zakonodaje. Politiko kontrole cen so v ZDA dokončno opustili šele poleti leta 1946 (glej Galbraith, 1975: 239 – 242).

Osnovna značilnost tržne strukture tedanje dobe je bil pojav oligopolnih podjetij, ki so v sebi absorbirali glavino tržne moči. Oligopolno podjetje izkorišča prednosti ekonomije obsega. Gre za to, da stroški na enoto neke dobrine ob večjih proizvedenih količinah padajo. Večja kot je torej proizvodnja in bolj kot je povpraševanje po produktih neelastično, večja je tržna moč ponudnikov, večja je soodvisnost v vodenju cenovne politike med njimi, več ugodnosti lahko tovrstna podjetja črpajo iz skupnega nastopa na trgu.

Ta pojav lahko na eni strani res prištevamo med vzroke krize tridesetih let, saj se podjetja na recesijo odzivajo s krčenjem svojih proizvodnih kapacitet. To med drugim pomeni tudi odpuščanje delovne sile. Cene ostajajo zaradi njihove tržne moči na kratek rok nespremenjene. Padajo šele ob pritisku, ki ga sproži splošno upadanje agregatne kupne moči prebivalstva. Tudi v času prosperitete pomeni oligopolistova tržna moč prednost, saj je za ta tip podjetja značilen pojav

neizkoriščenih kapacitet. Podjetja ne proizvajajo pri svoji polni zmogljivosti, s čimer uravnavajo ponudbo blaga na trgu in s tem njegovo ceno.

Tržna moč je torej skoncentrirana v rokah malega števila podjetij, ki se poslužujejo strategije skupnega nastopa, skupne politike na trgu. Cene so tako bolj rigidne, manj odvisne od spontanil sil ponudbe in povpraševanja na trgu, torej manj odvisne od "nevidne roke", ki vlada svetu, kot ga je opisoval Adam Smith v osemnajstem stoletju. Cene se določajo diskrecijsko na osnovi pribitka na stroške (t. i. načelo "mark up pricing"). Koncentraciji moči delodajalcev sledi koncentracija moči delojemalcev. Oblikujejo se sindikati, ki poenotijo svoja stališča, svojo politiko, s čimer se poveča njihova pogajalska moč. Tudi mezde niso več rezultat spontanega delovanja sil na trgu dela, temveč so del politike, ki se oblikuje v možganskem trustu sindikalnih organizacij.

Koncentracija moči v rokah delodajalcev in delojemalcev torej na eni strani res povzroča rigidnost cen in mezd, kar lahko prištevamo med vzroke depresije tridesetih let, vendar so postkeynesijanci ugotovili povezavo med centralizacijo delodajalskih in delojemalskih organizacij ter učinkovito makroekonomsko cenovno politiko. Bolj kot je moč koncentrirana v rokah obeh tipov organizacij, večji nadzor nad sprejemanjem in usklajevanjem cenovne ter plačne politike ima lahko država (glej Cornwall v Sušjan, 1995: 217).

Pogoj za učinkovit nadzor nad obema tipoma organizacij pa je avtoriteta, ugled države. Država, ki vodi jasno, pregledno makroekonomsko politiko in ki smiselno, usklajeno, torej ob doseganju širokega konsenza njenih političnih sil ter prebivalstva, vodi tudi ostale politike na področju varnosti, mednarodne diplomacije, ima v očeh ekonomskih subjektov večji ugled. Ta pa je nujno potreben za uskladitev ekonomske politike z varnostno oziroma zunanjo politiko.

Sedmega decembra 1941 je Roosevelt z japonskim napadom na Pearl Harbour dobil podporo prebivalstva glede vključitve ZDA v vojno. Tudi sicer je njegova administracija uživala predhodno podporo javnosti zaradi naporov, ki jih je vložila v omilitev gospodarske depresije. Zaradi opisane podpore javnosti in zaradi opisane centralizirane strukture podjetniških in sindikalnih organizacij državi ni bilo težko kljub začetnim težavam januarja leta 1942 sprejetega Zakona o izredni kontroli cen, v enem letu vzpostaviti učinkovite kontrole cen. Cene so ostale med leti 1942 – 1945 stabilne. Pojavu dirigiranih cen sicer praviloma sledi pojav črnega trga, vendar Galbraith ocenjuje, da je bila velikost transakcij na v vojni oblikovanem ameriškem črnem trgu neznatna (glej Galbraith, 1975: 243).

Smiselnost tržnega določanja cen je v tem, da se proizvodni resursi v nekem gospodarstvu usmerijo tja, kjer so najbolj produktivni. Smisel dirigiranih cen s strani države pa je v tem, da se proizvodni resursi usmerijo v skladu s potrebami države. ZDA so se vpletle v vojno, zato je bilo treba gospodarske kapacitete usmeriti, prilagoditi tej politično–varnostni prioriteti. Politiki preusmerjanja proizvodnje v vojne namene je sledila politika racioniranja civilne potrošnje. Ta pa je obsegala tudi prepovedi:

- Prepovedana je bila proizvodnja avtomobilov.
- Prepovedane so bile tudi investicije v gradnjo civilnih objektov.
- Uporaba strateško pomembnih surovin kot so jeklo, baker, guma itd. v civilne namene je bila strogo omejena,
- kot je bila omejena tudi možnost najemanja delavcev v proizvodnjo za civilne namene (Galbraith, 1975: 247).

Politike dirigiranja cen, racioniranja surovin in potrošnih dobrin v civilne namene ter preusmerjanje proizvodnih resursov v vojne namene, so se posluževali tudi v ostalih v vojno vpletenih državah. Le da so v evropskih državah uvedli tudi živilske karte, katerih osnovni namen je bil enakopravna razporeditev nujnih življenjskih potrebščin med civilno prebivalstvo.

Ker cene med vojno v državah niso odigrale svoje alokativne funkcije, ki je njihova glavna značilnost v tržnem gospodarstvu, tudi denar vsaj v regularnih transakcijah ni igral pomembnejše vloge. Med prebivalstvom je zato vladala težnja po njegovem kopičenju, shranjevanju. V teh pogojih tudi monetarna politika ni bila pomembna. Težišče oblikovanja makroekonomske politike se je preneslo na fiskalno področje, ki ga zaznamujejo visoki davki, s katerimi so omejevali potrošnjo in s tem rast cen ter večanje letnih proračunskih primanjkljajev, s katerimi so financirali svojo vojno proizvodnjo.³⁸

³⁸ Državni (federalni) prihodki so se v vojnih letih samo v ZDA povečali za šestkratno vrednost, državni odhodki pa so v letih 1944 – 1945 presegali prihodke za trikratno vrednost (glej Galbraith, 1975: 240).

8. ZAKLJUČEK

Deflacijske razmere v svetovnem gospodarstvu, ki vladajo v prvih letih 21. stoletja, niso nov pojav. V diplomski nalogi smo podrobno spoznali značilnosti in vzroke za »Veliko« gospodarsko krizo tridesetih let 20. stoletja ter se seznanili tudi z načini odpravljanja krize. Vzrokov za tako kompleksen pojav kot je »Velika« svetovna depresija je veliko.

Nanizali smo splošne gospodarske in inštitucionalne vzroke, ki se kažejo v tehnološkem napredku, koncentraciji kapitala, oligopolizaciji trgov, večanju vpliva sindikatov na določitev mezd, zaostajanju cen kmetijskih pridelkov za industrijskimi, v borznih špekulacijah, ki so po zlomu vrednostnih papirjev preko borznega pesimizma vodile tudi v splošni potrošno-investicijski pesimizem.

Med mednarodnofinančne vzroke sem v ospredje postavil začasno dezintegracijo zlatega standarda v prvi svetovni vojni, ko so države na eni strani uvajale restrikcije izvoza zlata, na drugi strani pa vodile ekspanzivno fiskalno politiko, ki je močno dvignila nivo cen in povečala javnofinančni primanjkljaj. Povratek k sistemu, kjer zlato služi kot podlaga valute, so vlade jemale kot nujni ukrep za vzpostavitev predvojne ugodne investicijsko-varčevalne klime, ki počiva na sijajnih ekonomskoteoretičnih temeljih klasične politične ekonomije. Pri tem so ceno za tak ukrep, (nižje mezde, višje obrestne mere), poskušale zvaliti na delavske sloje. Le-ti se s tem niso strinjali, kar je vodilo v politično socialne nemire, ki so spet povratno neugodno vplivali na tečajna gibanja.

Dokončno aktivacijsko energijo za izbruh krize je dodalo borzno špekuliranje in napačna monetarna politika v ZDA, kar je privedlo do zloma jeseni leta 1929. Kriza v ZDA se je hitro razširila po vsem svetu. Države so se po zgledu ZDA ogradile z visokimi carinami, s čimer so dodatno zavrle mednarodno menjavo.

Med pomembne vzroke krize lahko prištejemo tudi obsoletno ekonomsko teorijo, ki se je naslanjala na nauke klasične politične ekonomije, povezane z zastarelimi oziroma matematično-tehnično močno razdelanimi predpostavkami, ki v okoliščinah, kakršne so vladale po prvi svetovni vojni, niso bile uporabne. Celo več: akademska stroka, ki se je fanatično oklepala starih nauk, je z nekaj častnimi izjemami (Keynes) podpirala pasivno držo centralnih vlad in bank, kar je krizo še poglobilo.

Previdne korake v smer državne intervencije, namenjene dvigu proizvodnje za civilne namene, je storila šele Rooseveltova administracija. "Novi plan" pa pomeni predvsem improviziranje in sprotno reševanje nakopičenih gospodarskih problemov in ne predstavlja nekega celovitega, inštitucionaliziranega programa.³⁹ "Novi plan" pomeni predvsem arzenal izkušenj, ki je pripomogel k povojni široki uporabi fiskalne in monetarne politike v tistih državah, ki so sprejele ameriško paletu družbenih inštitucij, ki temeljijo na tržnem gospodarstvu.

Na podlagi literature in virov, ki sem jih preučil, lahko sklepam, da praksa tridesetih let 20. stoletja kaže na to, da je državna intervencija, namenjena krepitvi vojaške proizvodnje, v primerjavi z intervencijo namenjeno civilnim potrebam, bolj učinkovita pri odpravi brezposelnosti, dvigu proizvodnje in narodnega dohodka. Tu gre jasno za ciklično brezposelnost, ki se pojavi v času gospodarske recesije oziroma depresije. V tej luči bi lahko torej nekoliko bolje razumeli administracijo G. W. Busha, ki je z enajstim septembrom dobil "*raison d'être*" za okrepljeno militaristično dejavnost v islamskem svetu.

³⁹ Inštitucionalizacija državne intervencije se kaže v Zaposlitvenem zakonu (»Employment Act«) iz leta 1946, ki državi poleg skrbi za učinkovitost gospodarstva nalaga tudi skrb za polno zaposlenost. Avtomatični stabilizatorji kot tretja postavka v državni intervenciji so s tem zakonom postali sestavni del nove ekonomske politike (glej Bradford De Long, 1995: 1).

Proizvodnja vojaške opreme ustvarja dodatno povpraševanje po produktih ostalih panog, ustvarja nova delovna mesta, hkrati pa spodbuja inovativno dejavnost znanstvenoraziskovalne sfere, ki sledi naročilom vojaške industrije. Ti izumi in nove procesne rešitve pa se potem prelijejo tudi v civilno gospodarsko sfero, kar v odsotnosti notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih ter socialnih napetosti vodi v novo gospodarsko prosperiteto.

LITERATURA

Samostojne publikacije:

- Borak Neven, Norčič Oto, Savin Davor ur. (1996): *Aktualnost J. M. Keynesa, Zbornik razprav*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Bordo Michael D., Schwartz Anna J. ur. (1984): *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821 – 1931*. A Conference Report, National Bureau of Economic Research, The University of Chicago Press.
- Blaug Mark (1986): *Great Economists before Keynes; An Introduction to the Lives & Works of One Hundred Great Economists of the Past*. London, Edward Elgar.
- Blaug Mark (1990): *John Maynard Keynes; Life, Ideas, Legacy*. London, Mac Millan Press.
- Dabčević – Kučar Savka (1957): *John Maynard Keynes, Teoretičar državnog kapitalizma*. Zagreb, Kultura.
- Davidson Paul (1991): *Controversies in Post Keynesian Economics*. Aldershot, Edward Elgar.
- Galbraith John K. (1975): *Money; Whence it Came, Where it Went*. Houghton Mifflin Company Boston.
- Hansen Alvin (1965): *The Dollar and the International Monetary System*. McGraw – Hill Book Company.
- Hansen Alvin (1953): *A Guide to Keynes*. McGraw – Hill Book Company.

- Harris Seymour E. ur. (1954): *Spasavanje američkog kapitalizma – Jedan liberalni ekonomski program; Savremeni buržoaski ekonomisti*; Pod uredništvom i s uvodima Seymour E. Harrisa, profesora ekonomskih nauka na Harvardskom univerzitetu. Beograd, Kultura.
- Harrod Roy F. (1972): *The Life of John Maynard Keynes*. London, Pelican books.
- Keynes John Maynard (1956): *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*. Beograd, Savremeni buržoaski ekonomisti, Kultura.
- Kindleberger Charles P. (1984, 1993): *A Financial History of Western Europe*; second edition. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Krugman Paul (1999): *The Return of Depression Economics*. London, Penguin books.
- Lah Marko (1994): *Efektivno povpraševanje*. Ljubljana, Znanstvena knjižnica, FDV.
- Lah Marko (2000): *Temelji ekonomije*. Ljubljana, Fora.
- Mrak Mojmir (2002): *Mednarodne finance*. Ljubljana, Založba Gospodarski vestnik.
- Norčič Oto (1990): *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.
- Norčič Oto (1989): *Razvoj ekonomske teorije II* (sodobna meščanska ekonomska teorija). Ljubljana, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča.

- Panić Milivoje (1992): *European Monetary Union; Lessons from the Classical Gold Standard*. New York, St. Martin Press and London, The Macmillan Press.
- Ribnikar Ivan (1999): *Monetarna Ekonomija I. (denar, finančne institucije in denarna politika)*. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.
- Ribnikar Ivan (1999): *Monetarna ekonomija II. Mednarodni denarni sistem*. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.
- Roll Eric (1956): *Povijest ekonomske misli*. Zagreb, Kultura.
- Salvatore Dominick (1995): *International Economics*, Fifth Edition. Prentice Hall International, Inc.
- Sfiligoj Nada (1996): *Temeljna načela delovanja sodobnega tržnega mehanizma*. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, Ljubljana.
- (1983): *Sodobna zgodovina; Velika ilustrirana enciklopedija*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Stanovnik Janez, Stamenković Radoš., Barać Stevan, Černe France, Pribičević Branko, Pašić Najdan ur. (1959): *Državni kapitalizam, Zbornik radova*. Beograd, Kultura.
- Sušjan Andrej (1995): *Postkeynesianska ekonomska teorija; Vzpostavljanje alternative neoklasični ekonomiki*. Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.
- Temin Peter (1989): *Lessons from the Great Depression; The Lionel Robbins Lectures for 1989*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

Članki in NBER Delovni listi (Working Papers); <http://www.nber.org/papers>:

- Bordo Michael (Rutgers University), Eichengreen Barry (University of California at Berkeley) (1998): *The Rise and Fall of a Barbarous Relic; The Role of Gold in the International Monetary System*. National Bureau of Economic Research; Prepared for the conference honouring Robert Mundell, January 1998.
- Bošković Dragiša (2003): *Gospodarski pastorek Eviana*. Delo, Sobotna priloga, 7. junij 2003.
- Bradford De Long J. (1995): *Keynesianism, Pennsylvania Avenue Style: Some Economic Consequences of the Employment Act of 1946*. University of California at Berkeley, and National Bureau of Economic Research, November 1995.
- Eichengreen Barry (2001): *The British Economy Between the Wars*. University of California, Berkeley, September 2001 (for the third edition of *The Economic History of Britain Since 1700*).
- Eichengreen Barry (1999): *The Keynesian Revolution and the Nominal revolution: Was There a Paradigm Shift in Economic Policy in the 1930s*. University of California, Berkeley, March 1999; Prepared for Valerio Castronovo (ed.), *Storia dell'economia mondiale (A History of the World Economy)*, volume 4: *Between Expansion and Recession (1850 – 1930)*.
- Eichengreen Barry, Portes Richard (1985): *Debt and Default in the 1930s: Causes and Consequences*. National Bureau of Economic Research, Working paper No. 1772, Cambridge MA, December 1985.

- Eichengreen Barry, Temin Peter (1997): *The Gold Standard and the Great Depression*. National Bureau of Economic Research, Working paper 6060, Cambridge MA, June 1997.
- Irwin Douglas A. (1997): *From Smoot – Hawley to Reciprocal Trade Agreements: Changing the Course of U.S. Trade Policy in the 1930s*. Working paper No. 5895, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA, January 1997.
- Miron Jeffrey A. (1988): *The Founding of the Fed and the Destabilization of the Post – 1914 Economy*. Working paper No. 2701, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA, September 1988.